DE NIEUWE STEM

12

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
NEGENDE JAARGANG / DECEMBER 1954

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J. B. CHARLES / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELDBIBLIOTHEEK

AMSTERDAM	ANTWERPEN
Admiraal de Ruyterweg 545	Lange Koepoortstraat 2
Giro 1677	Giro 316339

INHOUD

H. W. J. M. KEULS, Verzen 641
W. E. WERTHEIM, Het eerste en het derde Rome 645
BEP DE JONG—KEESING, Oude Chinese verzen 657
A. VIRULY, Ik geloof dat 662
SOENDORO TIRTOSIWOJO, In memoriam Hadji Agus Salim . . 664
J. B. CHARLES, Het woord onder de griffel 668
A. ROMEIN—VERSCHOOR, Figuur en betekenis van Henriëtte Roland Holst 681
P. P. J. VAN CASPEL, Poesis Reagens 690
KORT BESTEK 695
EX LIBRIS 698

H. W. J. M. Keuls

VERZEN

Ik schep mijn eigen nacht waarin ik pleng
Dropp'len van waanzin en vergetelheid,
Een nacht waarin ik niets van liefde meng,
En die geen sterveling is toegewijd.

Mijn sterren zijn gemaakt van 't hardste goud
En gloeien fel en wreed in zwarte lucht;
Mijn maan, uit nevelstof en schuim gebouwd,
Is enkel eenzaamheid, een zichtb're zucht.

En in dit rijk regeer ik mijn fantomen,
Ik jaag hen op uit hun diepe spelonken,
Zij fladd'ren wild of vluchten in de boomen
En hun gedrocht'lijk wezen maakt mij dronken.

O bitter spel door God met mij gespeeld
Vóór 't onderaardsch gepeupel mij verdeelt.

De regen ruischt op 't nachtlijk pad,
De regen klettert aan het raam;
Mijn hart van oud verlangen zat
Ruischt aarz'lend mede en zucht een naam.

O regen, waarom wekte mij
Uw diep en aandringend geluid?
De tijd der vluchten is voorbij,
De droomen sterven langzaam uit.

't Is of ik de aarde drinken hoor,
Maar mijn dorst wordt niet meer gestild,
Mijn hart gaat in zichzelf teloor
En heeft dit waken niet gewild.

De regen vloeit in aardes schoot
En wascht de blaren en het zand;
Is hij een teeken van den dood
Of van een nieuw gereinigd land?

Ik weet niet meer dan zijn geruisch,
De nacht gelijkt een zwarte zee,
Nergens een licht, nergens een huis:
Toch ruisch ik met den regen mee.

De nachten bleven hangen in de dagen,
De droom zette zich voort in 't schuwe licht,
De geest verzonk in zijn geheimste lagen,
Afgronden vielen in elkander dicht.

Ik heb geen sprong in 't duister kunnen wagen
Maar 't duister had zijn rijk in mij gesticht;
Ik scheen van elk verweer voorgoed ontslagen,
Slechts beelden treurden om verloren licht.

Nu heeft de vroegere orde zich hersteld,
De dingen keerden in hun ouden stand,
Ik ben genezen, aan den waan ontkomen:
Hoe is het dan dat mij een heimwee kwelt
En ik terugverlang naar 't wazig land
En naar den vleugelslag der zwarte droomen!

Het leven is een grillig spel:
Een jaar verlies, een uur gewin,
En immer peilt men naar een zin
Die raakt den hemel en de hel.

De macht van 't wereldsche bestel
Klemt ons tusschen formules in
En speelt met ons haar eigen spel
Tot zwaar verlies en schijngewin.

Verstilde wijzen weten 't wel:
Het einde is donker als 't begin;
Wat baat mij of 'k verlies of win?
Straks komt de dood, wie weet hoe snel,
En ruimt de resten van het spel.

W. F. Wertheim

HET EERSTE EN HET DERDE ROME

Ik weet nu toch wel helemaal zeker dat ik in het eerste Rome ben. De hoge muur van het Vaticaan sluit mijn gezichtsveld af naar links en naar rechts. Wanneer ik, de laatste warme zomerdagen, door de straten en steegjes van Rome dwaalde, had ik steeds het gevoel dat het niet echt was. Al die in groepjes pratende, lachende en ruzieënde mannen, vrouwen en kinderen, vooral veel kinderen, in de bochtige straatjes, op café-terrasjes, vanaf balconnetjes, waren bezig opera's voor mij op te voeren. Dat pleintje daar was de Cavalleria, en die kerk met die chic geklede dames was Tosca. En zelfs de audiëntie van de Santo Padre, zoëven in de St. Pieter met zijn in allerwonderlijkste pakjes gestoken ordebewaarders, de grote ruimte overvol met juichende applaudisserende jongelui uit vele landen van Europa, en op een troon onder een baldakijn de Paus met bestudeerde theatrale gebaren het volk minzaam begroetend, was toneel.

Maar deze stenen muren van het Vaticaan zijn toch heus echt. Hierachter verbergt zich „het geheim", of beter: de macht, die zich hult in een geheimzinnig pantser. Er is iets beangstigends in deze muur, en tegelijk iets bekends. Ik meen te weten hoe het er van binnen uitziet. En opeens.... daar heb ik het: deze muur heb ik een paar dagen geleden ook gezien. Maar dat was niet in het eerste, maar in het derde Rome. De St. Pieter heette er St. Basiliuskathedraal. En het Vaticaan draagt er de naam Kreml.

Voor de zoveelste maal in deze dagen betrap ik mij op een aanvechting om vergelijkingen te gaan maken.

Ik had mij verbeeld toen ik in het K.L.M.-vliegtuig naar Praag stapte, dat het toevalsduiveltje er pleizier in had geschept mij voor de grootst denkbare contrastwerking te plaatsen en daarom voor mij deze onwaarschijnlijke reis over het derde naar het eerste Rome in elkaar had gezet. En nu ontdek ik tot mijn verbazing, dat het niet alleen mijn toevallig reisplan is, dat mij voortdurend tot vergelijken dwingt, maar dat er ook zoveel gelijkheid is tussen de twee stadsbeelden, dat de verschillen zich des te sterker opdringen.

Zo was ik in Moskou getroffen door de rustige opgewektheid, waarmee zich drommen voetgangers door de straten bewogen. Ik was geneigd geweest deze zichtbare en tastbare opgewektheid toe te schrijven

aan een sociaal systeem, dat de massa een redelijk heden waarborgde en een nog betere toekomst in het vooruitzicht stelde. Ik had deze vrolijke gezichten vergeleken met de ontevreden, vermoeide, onrustige trek, die op zoveel gezichten in West-Europa te lezen valt. Allicht, dacht ik, die eeuwige vrees voor werkloosheid, de angst voor wat morgen zal brengen. In Moskou heerste beslist geen werkloosheid. Op tal van hoeken en straten had ik muuradvertenties gezien — er waren er maar twee soorten: er werden arbeiders gevraagd, geschoolde en ongeschoolde, ingenieurs en timmerlieden, volwaardige en jeugdige om in opleiding te worden genomen; en er werd woonruimte gevraagd. Nooit werd er arbeidskracht aangeboden, en nooit een woning. Een duidelijker bewijs wááraan in de Sovjet-Unie gebrek bestaat, is ondenkbaar. Er zijn heel wat vervallen, houten of stenen, krotwoningen. En heel wat Moskovieten leven nog in een eenkamerwoning, smakeloos gemeubeld en overvol. Maar het bleek mogelijk om slecht te wonen en toch op straat een vrolijk gezicht te trekken. Natuurlijk, had ik gedacht, er wordt overal in een zo fantastisch tempo gebouwd, dat de woningnood na een tien jaar moet zijn opgeheven. Iedereen kan dat zien. Daarom lopen de mensen zo opgewekt en rustig — anderhalf maal zo langzaam als bij ons. Zij die geloven haasten niet, en de Russen geloven in hun toekomst.

En nu loop ik door Rome, en zie ik dezelfde opgewekte gezichten, diezelfde blijmoedigheid en hetzelfde rustige tempo op straat. Tenminste zolang ik naar de voetgangers kijk, want de auto's razen hier door de nauwe straatjes met zulk een snelheid, dat men zich voortdurend verbaast, dat er niet nog veel méér ongelukken gebeuren. En ik bedenk, dat ik gedurende de twaalf dagen in het Sovjet-rijk geen enkel verkeersongeluk heb gezien. Er was, ook daar, een uiterst druk autoverkeer. Maar het tempo was er over het algemeen bedaard, en de grote verkeersaders waren nog kort geleden sterk verbreed — kennelijk berekend op een verkeer van over een jaar of tien. Ook dat schijnt bij de planeconomie te horen. Maar de voetgangers in Rome lijken opgewekt; ondanks krotwoningen niet alleen — die zijn er ook in Italië nog overvloedig — maar ook ondanks werkloosheid. Zou deze opgewektheid dan toch iets met *volksaard* te maken hebben, die fopspeen voor de oppervlakkige tourist? Is er iets als een nationale stijl los van het economisch systeem?

En dan, als ik aan nationale stijl denk, besef ik opeens, dat er nòg een treffende overeenkomst is tussen Moskou en Rome. Beide zijn steden zonder gothiek. Rome is van de Romaanse stijl meteen over-

gesprongen naar de Renaissance; en Moskou heeft dezelfde sprong gemaakt vanaf de Byzantijnse bouwwijze.

Het Katholicisme, Grieks of Rooms, is weids, overkoepelend en alomvattend, maar het streeft niet omhoog, naar de hemel. Het brengt de hemel, met zijn Pantheon van engelen en heiligen, omlaag. De grote gebouwen zijn laag en massaal; de gewelfde koepel is het maximum aan hoogtewerking, dat men er kan opbrengen. De stoute vlucht omhoog van de vereenzaamde toren ontbreekt er. Ook Moskou begint nu omhoog te streven. De nieuwste regeringsgebouwen, voorop de imposante Lomonosow-Universiteit op de Leninberg, zijn ware wolkenkrabbers. Maar zij zijn tevens massief, met een stevige aardse onderbouw. De ijle torens van Chartres of Parijs, Brugge of Haarlem mist men in het stadsbeeld van Moskou of Rome, evenals men er het volgroeid Protestantisme en individualisme in het geschiedbeeld mist.

Maar nu wil ik toch mijn aarzeling overwinnen en het Vaticaan binnengaan. Wie weet, wat de vergelijking tussen Vaticaan en Kreml mij niet al kan leren over de verschillen en overeenkomsten. Jammer genoeg heb ik de stem van de grote mannen van het Kreml niet gehoord zoals ik zoëven de Heilige Vader de deelnemers aan het bevolkingscongres in Rome hoorde toespreken.

Eén ding weet ik wel zeker: Pius XII heeft daarnet verklaard, dat hij er geen bezwaar tegen had, dat wetenschapsbeoefenaren, die tot zijn kudde behoren, ook de bevolkingswetenschap bestuderen; als zij maar nooit zouden vergeten, dat in laatste instantie hun wetenschap niets vermag; en dat alles afhangt van „la Providence"!

Deze woorden zou ik in het Kreml zeker niet gehoord hebben! De regeerders spelen er zelf voorzienigheidje — en, voorzover ik kan beoordelen, met talent en succes.

En toch hebben de muren iets gemeen. Beide muren beschermen een wereldmacht — maar symboliseren tevens een zekere afsluiting van de buitenwereld. Hoe handhaaft die macht zich? Welk een hoogmoed om zulk een vraag in een verblijf van een luttel aantal dagen in elk der machtscentra te willen oplossen! Ik kan hier alleen naar uiterlijkheden oordelen. En die uiterlijkheden spreken totdusver, zolang ik vóór de muur sta, niet erg duidelijk. Ja toch, ik zie hier, aan deze zijde van de Tiber heel wat zwartrokken — de handhavers hier op aarde van het goddelijk gezag. Beslist meer dan ik geuniformeerde lieden — politie of leger — in Moskou zag!

In Vaticaanstad kan ik enkel naar binnen als museumbezoeker. Dat is weer een overeenkomst. Ook aan het Kreml brachten wij een be-

zoek, dat enkel kerken en musea gold. Hier in het Vaticaanmuseum geldt één beperking. Vrouwen mogen niet naarbinnen zonder een doekje, al is het nog zo dun en nietig, over haar blote schouders te hangen. Maar verder? Wat een merkwaardige overeenkomst! Het Pauselijk gezag imponeert het publiek met de grootsheid van de kunst van eeuwen, voortgebracht onder de hoede van kerkelijke en koninklijke hoogwaardigheidsbeklederS. De Sixtijnse Kapel zou indrukwekkend zijn, als daar niet het marktgeschreeuw was van gidsen, die hun waar in vele talen aanprijzen. De kleuren van Michelangelo zouden mij imponeren — maar daar heb je weer die hinderlijke, voor de zedigheid eromheengeschilderde lendendoekjes. Toch is de bezoeker, ook al ging hij naar binnen in het vaste besluit critisch te blijven, onder de indruk van al deze soms wat overdadige schoonheid en praal.

Maar de heersers van het Kreml doen precies hetzelfde! De trotse overwinnaars van Kerk en Czaar zien er geen been in dagelijks voor duizenden bezoekers de macht, pracht en schittering van het verleden te doen herleven! Al die wondermooie basilieken, in hun oorspronkelijke staat hersteld en met grote zorg onderhouden, al die rijkdom aan goud, zilver en juwelen achter vitrines, alle symbolen van de macht en rijkdom van de Romanows, geschenken van Westerse en Turkse koningen en vorsten, gouden karossen, zadels, bokalen, klokken, colliers — er komt geen eind aan al die praal. En dat alles wordt ons vertoond zonder een zweem van spot of hoon, zonder dat ook maar met één toelichtend woord wordt aangeduid, dat dit alles behoorde tot een tijd van rijkdom van enkelen en ellende voor velen. Zouden de Kremlheersers zich toch *enigszins* voelen als voortzetters en bewaarders van een oude czaristische traditie? En accentueren zij daarom toch een continuïteit althans met de paar werkelijk grote figuren onder de Czaars: Peter de Grote en Iwan de Verschrikkelijke?

De Sovjet-macht heeft het verleden overwonnen — grondig overwonnen. Het is er nog wel. Ik bezocht in Moskou een kerk, die tjokvol was. Misschien omdat er niet zoveel kerken meer dienst doen. In het maatschappelijk leven bezitten zij kennelijk geen grote invloed meer; het kostte mij nogal wat moeite, op Zondagochtend een kerk te vinden, waar dienst was. Allerlei mensen die ik de weg vroeg, wisten er geen in de buurt — en dat terwijl er een vlakbij bleek te zijn. Ook overigens was deze kerk een symbool van het verleden — de bezoekers waren overwegend oudere vrouwen, en het voorportaal was de enige plek in de Sovjet-Unie waar ik bedelaars zag. Erg bang is men op het Kreml kennelijk niet voor dit verleden. Men laat de kerk en die paar

bedelaars, die wel zo edelmoedig zijn de kerkgangers in de gelegenheid te stellen goed te doen, betijen, voert wel enige propaganda tegen de godsdienst, maar ook weer niet al te scherp. In de Lenin-bibliotheek merkte ik een stand op met anti-godsdienstige propaganda onder het motto: „godsdienst is de vijand van wetenschap en vooruitgang". Onze begeleidsters vonden het kennelijk niet prettig, dat ons oog juist daarop viel en wij er een kleine notitie van maakten. Men loopt met de anti-godsdienstige propaganda, anders dan kort na de revolutie, niet te koop. Onder de bezoekers op het Kreml (dat men slechts in groepen, met speciale toestemming, mag bezoeken) bevond zich ook een groep Grieks-Orthodoxe priesters, die zo de kans krijgen hun vergane glorie te betreuren. Het Sovjet-regime toont eerbied voor het verleden; het heeft er voldoende mee afgerekend, om er niet bang voor te hoeven zijn. Maar het legt het accent op de toekomst.

En Rome? Hier regeren de doden. Zij regeren op het Vaticaan. Maar zij heersen ook daarbuiten. Rome is een stad van ruïnes; maar van keurig geconserveerde ruïnes, die alle hun functie vervullen van bevestiging der kerkelijke macht. Ook de Kerk heeft, destijds, kans gezien de continuïteit met het grote, oude, heidense Rome te bewaren. De fantastische ruïne van het Colosseum, de onmetelijke arena waar vroeger Christenen ten strijde werden gedreven tegen wilde dieren, werd op Pauselijk gezag als monument gerestaureerd. Op het Forum staan Christelijke reminiscenties vlak naast de heidense ruïnes, alle als symbool van het ongedeelde grote Rome. Wie het oude, heidense Rome voor zijn ogen wil doen herleven, vindt overal op zijn weg het Christelijke Rome, dat zich binnen zijn gezichtsveld schuift met de woorden: hier ben ik. De roem van het oude Rome moet ook op het nieuwere, het Christelijke, het eerste Rome afstralen. Maar de blik blijft op het verleden gericht.

De doden regeren. Ik steek, terugkerend van het Vaticaanmuseum, de Tiber over. Vanaf de Ponte S. Angelo, heb ik een mooi overzicht over de steenachtige oevers, de stenen ruïnes, de stenen huizen. En weer heb ik associaties. Maar ditmaal niet met de brede Moskwa, maar met de veel Zuidelijker gelegen Koera. Mijn Russische reis heeft mij namelijk ook naar Tbilisi gevoerd, het vroegere Tiflis, helemaal in Georgië — en ja, eigenlijk heeft deze stad en deze streek met Rome en het Tiberdal veel meer gemeen dan het gebied van Moskou. Ook in Moskou trof ik zomerhitte — ongekend dit jaar aan de Noordzee — maar de hitte in Tbilisi was, als in Rome, nog meer verzengend. Ook in de Georgische stad leefde men grotendeels buiten; de mensen waren er

overwegend donker, en niet blond als in Moskou. Ook de Georgiërs zijn trots op hun oudheid — en vele monumenten getuigen van vroegere grootheid. De sober ingerichte kelder met ikonen en triptieken in het kunsthistorisch museum van Tbilisi is van een schoonheid die alles overtreft wat ik in Rome vond. En de zeer oude kloosterkerk van Mzcheta, in een grijze oudheid hoofdstad van Georgië, is een prachtig instandgehouden monument van Georgische kunst gedurende vele eeuwen. Men eert er de doden evenzeer. Maar heersen zij er ook?

Tbilisi en Rome zijn omgeven door een steenachtige, onvruchtbare streek. Gisteren nog had ik gelegenheid deze omgeving in mij op te nemen op weg naar de ruïnes van Ostia, de oude haven aan de thans verzande monding van de Tiber. Maar terwijl Rome nog prat gaat op de ruïnes van zijn aquaeducten uit een ver verleden, hebben de Georgiërs net een nieuw irrigatiewerk voltooid, dat zo straks de droge stenen grond in vruchtbare velden zal omtoveren.

De doden regeren in Rome. Ik bevind mij boven aan de Scala Santa, de heilige trap aan het plein van het Lateraan, en kijk met verbazing, hoe een nooit eindigende rij mannen en vrouwen geknield de trap beklimt, bovenaan gekomen een met een cirkeltje aangegeven plek kust, en met extatische ogen uit de geknielde positie tenslotte oprijst. Volgens de overlevering is dit de trap, die vroeger in Pilatus' paleis stond en dus enige malen door Christus moet zijn betreden. De plaatsen waar zijn bloeddruppels vielen, zijn plekken van bijzondere verering. Gelukkig kon ik langs een andere trap op normale wijze boven komen; ik had dit schouwspel en vooral die extatische ogen niet graag gemist! Maar welk een macht die deze voortdurende mensenstroom op de knieën dwingt!

Maar heb ik iets dergelijks niet al eerder gezien? En opeens moet ik terugdenken aan het Lenin-Stalin-Mausoleum op het wijde Rode Plein, waar de beide revolutionnairen, gebalsemd en opgebaard, naast elkaar liggen en waar dagelijks eindeloze rijen bezoekers langs trekken. Ook onze groep Nederlandse bezoekers had deze bedevaart afgelegd, en wij hadden de verering waarmee de grote leiders worden omringd mede ondervonden. Regeren dus ook daar de doden? In ieder geval knielt men in het Mausoleum niet; men loopt er stil voorbij de gebalsemde figuren. Toch is dit kennelijk, ook voor de Sovjet-jeugd, wat voor de godsdienstige de kerkgang is. Ik hoorde een meisje voor mij zeggen, dat zij reeds voor de derde maal het Mausoleum bezocht sinds Stalin's dood.

In ieder geval zit in dit Mausoleum toch een element van toegeven

aan van ouds bij de Russen aanwezige behoeften tot persoonsverering.

Overigens worden de doden in Moskou zeker niet met overdreven zorg omringd. Ik zag door de straten van Moskou een begrafenis voorbijkomen — een eenvoudige kist, met enkele bossen bloemen erop, op een vrachtauto, en enkele mensen liepen erachter aan.

En nu zie ik in Rome een begrafenisstoet bij een kerk. Een lange rij rijtuigen, een bloemenweelde, zoals ik die zelden heb gezien, en drommen belangstellende mensen eromheen.

De doden regeren. Rome is een stad van ruïnes. Maar de levenden voelen zich kennelijk niet moedeloos en terneergeslagen. Overal tussen de ruïnes vindt men er een krioelend leven, een blijheid en een levenslust, en een voelbare en zichtbare dynamiek, die te sterker afsteken bij de eerbied voor eergisteren, die de machten van vandaag tot elke prijs willen afdwingen.

Niet alleen mensen krioelen te midden van ruïnes. Het wemelt in Rome ook van katten. Mijn reisgenoot in Rusland, Presser, heeft gedurende ons hele verblijf in dat land welgeteld vijf katten ontdekt. En nu zie ik, alleen al bij het Pantheon, er een tien tegelijk. Ik heb geleerd, in deze dagen aan de kleinste uiterlijkheden betekenis te hechten, en nu tracht ik ook aan dit verschil een diepere zin te ontdekken. Met een beetje fantasie lukt zoiets altijd wel.

En ineens, terwijl ik naar die zich behaaglijk in de zon koesterende katten sta te kijken, wordt de symboliek ervan mij duidelijk met dat volstrekte zekerheidsgevoel dat de intuïtie begeleidt. Die veelheid aan katten in Rome symboliseert de over-accentuering van het vrouwelijke in de vrouw. Het leven in de Sovjet-Unie legt merkwaardig weinig nadruk op het sexuele. Niet alleen op straat ziet men geen vrijende paartjes, zelfs in de cultuurparken heerst een voor ons opvallende ingetogenheid. In de kranten, in bioscoopaffiches en ook in de schaarse reclames ontbreekt iedere opzettelijke zinnenprikkeling. De verhouding tussen de sexen is er gezond, kameraadschappelijk. Het sexuele maakt niet de indruk met dwang onderdrukt te worden en in schuilhoeken van het menselijk bestaan te blijven broeien, zoals onder de Christelijke taboes. De positieve gerichtheid van het leven van man èn vrouw op buiten het sexuele gelegen doeleinden verzwakt de aandacht voor het zinnelijke. De Russische vrouw vormt niet een uitgesproken deuxième sexe. De verschillen met de man zijn minder geaccentueerd, het rangtelwoord anderhalf zou hier eerder op zijn plaats zijn. En hetzelfde geldt voor de zuidelijke Georgische vrouw. Men had ons in

Moskou gezegd, dat de Georgische vrouwen zo mooi waren. Bij terugkeer in Moskou moest ik verklaren er niet op gelet te hebben. Ik had overal waar ik reed alleen naar de voeten gekeken, om te zien of in dit Aziatische land, vóór de Revolutie nog vergelijkbaar met het naburige Iran, de mensen nu geschoeid liepen. Ik kon gerust zijn. De volwassenen droegen practisch zonder uitzondering schoenen — op zichzelf reeds een revolutie in een Aziatisch land!

Maar bij de vrouwen in Rome is alles er op gericht, dat niet alleen naar hun voeten wordt gekeken. Zij zijn eer oversexed dan undersexed. Zij accentueren het katachtige, het wijfjesdier — destemeer naarmate zij uiterlijk zediger zijn. Niet zij vormen hier de sexe d'un et demi, maar de zwartrokken die je hier overal op je weg vindt. En deze gefrustreerden bevorderen juist door de nadrukkelijke taboes de gerichtheid van de grote massa op het sexuele. Zij dwingen door een voorschrift als die van het omgeslagen flieterdoekje bij de ingang van de kerk, het Vaticaan of de bedevaartplaats, de aandacht in de richting van het zinnelijke, in plaats van — als de Sovjetsamenleving — de aandacht ervan af te wenden.

Of is het toch weer een kwestie van „volksaard"? Deze keer weiger ik zulk een verklaring te aanvaarden. Waarom zou de zuidelijke Georgische vrouw van nature minder vrouw zijn dan de Italiaanse? Hier kan ik alleen in het sociale systeem en de maatschappelijke structuur een verklaring vinden voor het uiterlijk verschil.

Daar komt bij, dat Rome zijn centra heeft van luxe, waar niet meer de kerk, maar veeleer de vreemdeling-tourist de toon aangeeft. Hier bloeit de sexappeal in zijn verameríkaniseerde en gecommercialiseerde vormen. In het Moskouse straatbeeld miste ik elke luxe. Voorzover er in de Sovjet-Unie standsverschillen zijn, openbaren zij zich niet in het uiterlijk van de stadsmensen. Allen zijn eenvoudig, netjes gekleed, zonder veel kleurigheid en zonder een zweem van elegance. Textiel is er overwegend een utility-product. En in de schouwburg is het niet anders. En zelfs in het subtropische lustoord aan de Zwarte Zee, Soechoemi, met zijn badhotels, palmenlanen, sanatoria en bergterrassen, vonden wij geen sporen van een nieuwe aristocratie of zelfs bourgeoisie, maar de eenvoudige arbeider en arbeidersvrouw, die er hun vacantie kwamen doorbrengen in ongedwongen vrolijkheid.

Alles van en voor het volk; dat is het hoofdmotief dat door het hele Moskouse leven heenspeelt. Rome heeft zijn Via Vittorio Veneto met de rij dure hotels en luxueuze caféterrassen; het heeft zijn Monte Pincio waar studenten, opgedofte vrouwen, leden van de gegoede bur-

gerij 's avonds komen genieten van de zoele wind en van het uitzicht. En, terwijl ik over de balustrade naar de verlichte stad kijk, moet ik terugdenken aan het cultuurpark op de rots boven Tbilisi, met een nog veel mooier uitzicht over de avondlichtjes, die aan weerskanten van de rivier als een sterrenhemel schitteren. De bezoekers van het cultuurpark waren kennelijk gewone arbeiders die met de funiculaire bovenkwamen om zich na de vermoeienissen van de dag te ontspannen. Zulke cultuurparken treft men in elke stad van de Sovjet-Unie aan; in Moskou waren er minstens vier grote en nog een heleboel kleinere; en nog steeds zie ik voor mij het beeld van die massa van honderden en honderden die in het Gorkipark te Moskou bij de vallende duisternis vol aandacht luisterden naar de voordracht van verzen, of van fragmenten uit de „Dode Zielen" van Gogol.

Cultuur voor de massa — dat is in Rusland niet enkel een leuze, maar ook een levende werkelijkheid. De propvolle musea getuigen ervan. De tot de laatste stoel bezette leeszalen in de Lenin-bibliotheek getuigen ervan. De rijen wachtenden in de boekwinkels getuigen ervan — een Rus kán nog, anders dan de Hollander, geduldig wachten. Mijn buren in de metro, verdiept in verzenbundels of in dikke boeken, gewoonlijk klassieken, oorspronkelijk Russische of vertaalde, getuigen ervan. En ook de nieuw-gebouwde stations in de metro getuigen ervan; zij beelden in een reeks van taferelen het volk van de Oekraine, het volk van Wit-Rusland uit; in het station dat gewijd is aan de oorlogshelden worden niet beroemde generaals of maarschalken vereeuwigd, maar de representanten van de verschillende wapens: de infanterist, de matroos, de vliegenier, de partisaan. Dagelijks stromen 2½ millioen passagiers — een aantal dat overeenkomt met meer dan 1/3 van de totale bevolking van Moskou! — over de geriefelijke roltrappen en door de brede, soms wat protserige maar nu en dan bepaald indrukwekkende hallen, en krijgen deel aan het besef, dat dit imposante, ondergrondse complex van en voor henzelf is.

De enorme landbouwtentoonstelling aan de rand van Moskou is in de eerste plaats bedoeld als leerschool voor de gewone boer, uit onverschillig welke streek van de Unie. Het landelijk publiek op het tentoonstellingsterrein weerspiegelt deze bedoeling volledig. Vergelijk daarmee, of met die volle cultuurparken, eens het machtige door Mussolini gebouwde tentoonstellingsgebouw vlakbij Rome, de Exposizione Universale Romana, dat 's avonds een volkomen uitgestorven indruk maakt.

En ook onderwijs is niet langer een privilege voor een kleine, be-

voorrechte groep. In de steden is een tienjarige schoolopleiding reeds verplicht. Op het platteland is de leerplicht voor het ogenblik nog zevenjarig, maar er wordt hard op aangestuurd, dat ook daar aan het eind van het lopende Vijfjarenplan een verplicht tienjarig schoolsysteem kan worden ingevoerd; en dat over het hele onmetelijke gebied van de Sovjet-Unie, met inbegrip van zijn Aziatische gedeelten! In de kolchoz, die wij in Georgië bezochten, wordt dit jaar het negende leerjaar ingevoerd. . . . tegen 1956 zal men klaar zijn om aan het plan te voldoen. En het hoger onderwijs in de Sovjet-Unie wordt op het ogenblik gevolgd door 1,1 miljoen studenten — nog afgezien van het halve miljoen dat zich, naast het gewone werk, door schriftelijke cursussen op de universitaire examens voorbereidt.

Een blik in het „Italian Statistical Abstract 1954", dat mij in Rome werd geschonken, leert mij, dat het aantal normaal ingeschreven studenten daar, evenals in ons land, niet boven de $3^0/_{00}$ van de totale bevolking uitkomt, tegenover de $5^0/_{00}$ in de Sovjet-Unie, en, wat nog belangrijker is, dat het aantal inschrijvingen zich er in dalende lijn beweegt. De studenten op de Monte Pincio onderscheiden zich ook uiterlijk duidelijk van het gewone volk; zij vormen nog een bevoorrechte minderheid.

Cultuur voor de massa — maar betekent dit ook dat de cultuur in de Sovjet-Unie op een massaal, vlak niveau blijft staan? Wordt dit quantitatieve ideaal verwezenlijkt ten koste van de qualiteit?

Soms lijkt het erop. De nieuwe Sovjet-schilderkunst, al die taferelen „naar het leven" aan de lopende band vervaardigd volgens de voorschriften van het „socialistisch realisme", met een techniek die is blijven staan bij Delacroix en vaak zelfs niet boven Pieneman uitstijgt — het heeft ons niets te zeggen. Een wandeling door de propvol gehangen zalen in de Tretjakow-Galerij kan — behalve dan de paar zalen met de pre-revolutionnaire meesters Rjepin en Soerikow — alleen maar verveling wekken. En ook de architectuur van de nieuwste wolkenkrabbers, in de metro, op de landbouwtentoonstelling, kan ons hoogstens imponeren, maar brengt ons zelden in verrukking.

De textiel is eveneens een massaal utility-product geworden, en van een wooncultuur is in de bekrompen en overvolle Russische stadswoning evenmin sprake.

Maar allereerst geldt deze karakteristiek zeker niet voor de hele Sovjet-cultuur. Op muzikaal gebied bijvoorbeeld wordt door de Russen, zowel scheppend als uitvoerend, een verfijning bereikt, die men haast nergens ter wereld vindt. Maar ook overigens kreeg ik sterk het

gevoel, dat men in Rusland op een punt was aangeland, juist door het bereiken van een zeker massaal niveau, van waaruit men naar verfijning kan streven. De kopers van gebruiksgoederen in de winkels stellen steeds scherpere eisen van smaak en qualiteit. In de litteratuurcritiek is er een felle reactie van de kant van een aantal schrijvers, die zich stellig door een deel van het publiek gedragen weten, tegen de schematisering van alle kunstuitingen.

Misschien kan men de liberalere sfeer, die er sinds enige jaren onmiskenbaar is, mede in verband brengen met een streven, nu een zeker massaal niveau is bereikt, naar verfijning en naar grotere individuele vrijheid om van schemata af te wijken en te experimenteren.

Wie zal na zo een kort bezoek uitmaken, in welke opzichten de Moskoviet of de Romein vrij of onvrij is? Aan axiomata — dogmata zouden wij zeggen — gelooft zowel de Communist als de Katholiek. Zowel het Vaticaan als het Kreml is ommuurd. Hoeveel speelruimte laten deze dogmata aan de individuele gedachtenvlucht? Het marxistisch-dialectisch denken waarborgt tenminste een voortdurende aanpassing van de theorie aan zich wijzigende omstandigheden, ook al wordt dit marxistisch denken, tegen zijn wezen in, dikwijls veel te absolutistisch gehanteerd. Een stelling is juist òf onjuist, een schrijver is goed of hij deugt niet. Toch zit er beweging, ook in het theoretisch denken. De tradities van het Vaticaan, het streven der herders om de kudde met wonderen, met wentelende zonnen en schreiende beelden, met de teruggevonden gebeenten van Petrus en met heilige jaren bijeen te houden, zijn dood gewicht, terwijl er in het derde Rome een dynamiek heerst, die voorlopig het Sovjetleven voor verstarring behoedt. De verhoging van het levensniveau, de verbreding van het onderwijspeil scheppen een klimaat waarin het publiek steeds meer vragen gaat stellen, die steeds moeilijker met dooddoeners of machtswoorden zijn te beantwoorden.

En dan is er nog een verschil. Rome belemmert de individuele gedachtenvlucht, omdat het terug wil of, op zijn best, wenst stil te staan. Moskou belemmert vrijheden, omdat het zo snel mogelijk vooruit wil, en in de vaart niet geremd wil worden door buitenbeentjes, lastposten en weifelmoedigen. Het hecht zóveel betekenis aan wetenschappelijk gelijk of ongelijk, omdat het het verworvene onmiddellijk in practijk wil brengen, ten bate van de massa, zonder daarbij door relativistische of oppositionele bedenkingen geremd te worden.

De tijd lijkt mij niet eens ver af, dat Moskou zal ontdekken, dat die buitenbeentjes, lastposten en weifelmoedigen vaak zeer waardevolle

elementen kunnen zijn, juist voor de vooruitgang — dat zij het zout der aarde vertegenwoordigen.

In de tuin van het apenlaboratorium in Soechemi, waarin experimenten worden verricht ten bate van de medische wetenschap, had ik een gesprek met een Georgiër, zoals ik er verscheidene tijdens mijn verblijf in de Sovjet-Unie mocht voeren. Wij spreken over de vraag of studenten in de eerste plaats kennis moeten verzamelen, dan wel zelfstandig moeten leren denken. Een meisje op dezelfde bank, kennelijk studente, zit gespannen te luisteren. Achter ons zijn een paar potige vrouwen bezig zware kisten met apen uit een vrachtauto naar het laboratorium te sjouwen. De beesten in de kisten maken een hels kabaal. Als wij opstaan zeg ik: „U kunt alles plannen behalve de menselijke geest. Want dan krijgt U zoiets als een krijsende aap in een kist". De Georgiër knikt; begrijpt hij wat ik bedoel?

Ik daal langs de trap van de Monte Pincio naar de Piazza del Popolo en voel weer om mij heen de opgewektheid en latente energie van het volk van Rome. Ook hier is dezelfde dynamiek als in de Sovjet-Unie in potentie aanwezig. Maar hoeveel ervan wordt niet verspild aan uiterlijk vertoon en aan de wens om hetzij het andere geslacht, hetzij de talloze heiligen te bekoren. Dit volk van Rome wacht slechts op de kans om, temidden van de ruïnes en de opera-enscenering, het echte wonder van een nieuw Rome te bouwen. Een waarlijk herboren, dynamisch Rome, rechtmatige erfgename van het klassieke Rome. Niet een Rome, waar men vol trots wijst op oude verloren dingen, als waterbouwkundige werken en warme baden en helemaal vergeet er nieuwe te bouwen; noch een Rome, waar men de „res novae" slechts gebruikt als aanleiding om in Encyclieken tot eerbied voor de traditionele waarden te vermanen. Maar een *vierde* Rome, dat de schoonheid van het eerste en de dynamiek van het derde Rome in zich verenigt, en waar de „res novae", als in de Oudheid, uit de grond worden gestampt — door en voor het volk.

OUDE CHINESE VERZEN

bewerkt door

Bep de Jong—Keesing[1])

Een jongen was ik en ik ging in 't leger,
een oud man werd ik en ik kwam terug.

Op weg naar huis zag ik een dorpsgenoot
en vroeg hem wie er over waren, thuis.

„Daar staat je huis, maar het is helemaal
bedekt met bomen en met struikgewas."

Konijnen sprongen in en uit het hondedeurtje,
fazanten vlogen van de vlieringbalken af.

Er groeide wat verwilderd koren in de hof
en maluwe, verwilderd, bij de put.

Ik zal de korrels koken, dat is pap,
ik zal de malve plukken, dat wordt soep.

Nu is de soep, nu is de pap gereed,
maar niemand is er die ze met me deelt.

Ik ging naar buiten, oostwaarts keek ik uit
en mijn gewaad werd van mijn tranen nat.

(Dichter onbekend, het gedicht dateert van vóór Christus.)

[1]) De hier afgedrukte vertalingen van oude Chinese gedichten door Bep de Jong—Keesing, zijn niet in de eerste plaats om hun poëtische waarde opgenomen maar vooral om hun inhoud, om het sociale sentiment, waarvan zij getuigen. Zij maken deel uit van een bundel, die over enige tijd zal verschijnen bij *De Beuk.*

DE MENSEN VERBERGEN HUN LIEFDE

Wie zegt dat ik dit heb gewenst
gescheiden zijn en ver van jou te leven?

Mijn kleed geurt nog naar de lavendel die je gaf,
mijn hand omklemt de brief die je me zond.

En om mijn middel ligt een dubble sjerp,
ik droom dat die ons bindt: twee harten en één knoop.

Wist jij niet dat een mens zijn hart verbergt
zoals een bloem, te kostbaar om te plukken?

(Woe Ti, 6e eeuw na Chr.)

KINDEREN

Mijn kleine neef is zes jaar oud, zijn naam is „Schildpad",
mijn dochtertje is drie en heet „Klein Zomerkleed".

De een begint te leren lachen en te praten,
de andre kan al verzen zeggen en een lied.

Ze spelen 's morgens om mijn voeten rollend,
ze slapen 's avonds, leunend aan mijn kleed.

Waarom, lief kroost, ben je zo laat geboren,
kom je bij mij aan 't einde van mijn tijd?

Een jong klein wezentje trekt onze liefde aan
en oude lieden geven licht hun hart.

De zoetste wijn wordt als hij lang staat zuur,
de volle maan slinkt als hij oud wordt weg.

Zo kan de menselijke band van liefde en teerheid,
in 't eind verandren in een last van zorg en leed.

Maar heel de wereld is gebonden door de liefde;
dacht ik, dat ik alleen daar aan ontkwam?

(Po Tsjü I, 772—846.)

HET WAGENTJE

Het wagentje hotst en botst door de mist, de gelige schemer.
Achteraan wordt het geduwd door de man, voor trekt de vrouw.
Twee op de vlucht uit de stad die niet weten waarheen.

„Groen zijn de blaren der olmen, zo groen en dat helpt tegen honger,
maar waar is een rustige plaats om te zitten en samen te eten?"

De wind heeft een gelige heester laag naar de aarde gedrukt:
nu zien ze daarboven ver weg de muur van een huis.
„Daar moet iemand zijn, een mens die je eten zal geven."

Ze gaan er naar toe en ze kloppen, maar niemand doet open;
ze kijken naar binnen door 't rookgat, de keuken is leeg.

Ze staan op de eenzame weg, onzeker, en wenen. Het regent.

(Dzjen Tse Loeng, 1607—1647.)

DE OOGSTERS GADESLAAND

Weinig maanden van rust kennen de akkerbewerkers,
en dubbel is hun arbeid in de vijfde maand.

's Nachts strijkt over het veld een wind uit het zuiden;
opeens zijn de voren bedekt met het goudgele graan.
Vrouwen en meisjes torsen de manden met rijst,
knapen en jongelingen brengen de flessen met wijn,
dragers in lange rij — eten voor werkers in 't veld.

De sterke oogsters zwoegen op de zuiderhelling,
hun voeten brandend aan de grond waar ze op staan,
hun ruggen schroeiend in de vlammen van de hemel.
Uitgeput zwoegen ze voort, niet om de hitte bekommerd,
maar om de korte duur van de lange zomerdag mokkend.

Een arme vrouw met naast zich een klein kind,
volgt achter hen om aren op te lezen.
Gevallen halmen houdt ze in haar rechter hand,
links hangt een mand met gaten aan haar arm.

Terwijl ik luisterde naar wat zij werkend praatten,
vernam ik dingen die me treurig maakten:
hun hele eigen oogst was prooi van de belasting,
wat ze hier raapten zou hun voedselvoorraad zijn.

En ik vandaag — waar heb ik mee verdiend
dat ik nooit veld geploegd, nooit boom geleid heb?
Driehonderd schepels krijg ik uit de schatkist;
aan 't eind van 't jaar heb ik nog graan genoeg.
Ik dacht daar aan, ik schaamde me in stilte,
en heel de dag gonsde dit weten door mijn hoofd.

(Po Tsjü I, 772—846.)

A. Viruly

„IK GELOOF DAT...."[1])

Ik geloof — met weglating van alle intellectuele franje — in de verbondenheid van de mensen.

Ik ken geen zinvoller uitgangspunt voor wie een richtlijn voor zijn eigen leven wil vinden: ik ken ook geen betere toetssteen voor wie de waarde van alle menselijke streven bepalen wil. Ik geloof, dat menselijk streven meer zin heeft, naarmate het deze idee van de verbondenheid beter dient — en dat het minder en minder of geen zin heeft naarmate het meer en meer of uitsluitend op vergroting van de tegenstellingen tussen de mensen is gericht.

Een gehele na-oorlogse filosofie schijnt te willen blijven staan bij de zogenaamde ongerijmdheid van het leven — en bij de eenzaamheid, de vrees, de haat en de walging, die het menselijk hart vaak vervullen — soms tot aan de bereidheid tot oorlogvoeren aan toe. Het is mijn overtuiging, dat dit staanblijven niet zal lukken, dat er al een keerpunt bereikt is en dat de idee van de menselijke saamhorigheid in een nabije toekomst weer betere kansen zal krijgen om het leven van ongerijmd weer zinvol te maken en om de eenzaamheid, die vrees en die levensafkeer in zo menig hart te overwinnen.

In de meest uiteenlopende beroepen wordt aan de moderne mens de kans geboden om aan zijn geloof in deze saamhorigheid uitdrukking te geven.

De kunstenaar of de medicus of de socioloog of de technische expert of al die anderen, wier streven op algemeen welzijn gericht verdient te zijn, kunnen zich met hun arbeid voor het eerst in de geschiedenis onmiddellijk tot de wereld in plaats van tot een kleine gemeenschap wenden. Ik geloof, dat hier de zin ligt van het transportwezen. Dat levert mogelijkheden om het belangrijkste doel van onze tijd te bereiken: de overwinning der afstanden zowel in geografische als vooral in psychische zin. In dit vak van het transportwezen zal ik altijd in het bijzonder blijven geloven. Heel zeker is dit vak het geloof waard, omdat het de idee der menselijke verbondenheid zo toenemend doelmatig, zo concreet en tegelijk met zulke schone symboliek dient.

Het geluk der mensen hangt voor een overgroot deel af van de verwerkelijking van deze idee. Dat geluk zal altijd kwetsbaar blijven.

[1]) Radiolezing A.V.R.O. 12 Oct. 1954.

En geen middelen, allerminst krijgsmiddelen, kunnen het ons garanderen. Ik geloof, dat wij met aanvaarding van deze wetenschap in deze periode niettemin en juist met uitzonderlijke kracht de idee der saamhorigheid moeten dienen.

Wie in een mooie nacht over Londen vliegt en zijn millioenen kleine lichten van horizon tot horizon ziet, die moet zich realiseren, dat er nooit in de wereldgeschiedenis zulk een tragisch beeld van overgrote menselijke kwetsbaarheid zichtbaar is geweest als zulk een beeld van zulk een grote stad in onze tijd. 71.000 mensen met al hun illusies en levenswaarden waren immers in één seconde gedood in Hiroshima... dat is nu negen lange jaren geleden, negen jaren, vol koortsachtig militair streven naar de verkrijging van honderdmaal heviger wapenen. Wie dan met enige verbeeldingskracht en enig begrip van waardes en onwaardes, kan zulk een stad als Londen, Parijs of Amsterdam in de nacht zien liggen en niet deze kwetsbaarheid beseffen, en dan *niet* de overtuiging winnen, dat in deze tijd vóór alles de gedachte der menselijke verbondenheid verwerkelijkt moet worden? Ik geloof oprecht, dat het onzinnig en verachtelijk is om toe te werken naar het uitroeien van zoveel mensen op welk motief dan ook.

Ik geloof, dat zinvol leven uitsluitend denkbaar is bij zinvolle, dat wil zeggen op verbinding gerichte, werkzaamheid en dat dit voor ieder verantwoording voelend mens, binnen of buiten de luchtvaart, juist nu een tot daden stuwende overtuiging dient te zijn.

Soendoro Tirtosiwojo

IN MEMORIAM HADJI AGUS SALIM

(8 Oct. 1884—4 Nov. 1954)

Iemand die in het buitenland vertoeft, volgt de berichten over zijn eigen land met groter aandacht dan als hij thuis blijft. Het bericht van het plotseling overlijden van Hadji Agus Salim (4 Nov. '54), als één van de vooraanstaande figuren in de Indonesische maatschappij heeft daarom zo'n diepe indruk gemaakt op de Indonesische samenleving in Nederland. Want zijn 70ste verjaardag heeft hij op 8 October j.l. gevierd. Agus Salim is een paar keren minister van Buitenlandse Zaken van de Indonesische Republiek geweest. Tot zijn dood is hij adviseur gebleven van het ministerie. Zijn belangrijke rol in de Indonesische maatschappij heeft hij niet alleen in de laatste jaren gespeeld. Heel zijn leven hield n.l. nauw verband met de politieke verhouding tussen Nederland en Indonesië in de laatste halve eeuw. Het was gewijd aan de Indonesische nationale beweging. Hij heeft een plaats veroverd in de rijen van de nationale helden. De jongeling van Kotagadang (Sumatra's Westkust) die de H.B.S. heeft doorlopen, begon zijn bewegingsleven in de Sarikat Dagang Islam, de Islamietische Handelsvereniging. Zijn naam was onafscheidelijk van die beweging, — de latere PSII, — in het bijzonder en van de Islamietische maatschappij in het algemeen. Zijn naam werd in één adem genoemd met die van Hadji Oemar Said Tjokroaminoto, de grondlegger van die beweging. Was Tjokroaminoto er meer de volksleider en strateeg van, Agus Salim was er het intellect van. Hij was welbespraakt en een onderhoudend causeur. Hij sprak verschillende talen even vloeiend als zijn eigen taal. In de eerste plaats Nederlands, daarna Frans, Engels en Arabisch. In een debat was hij een lastige tegenstander. In interviews in zijn hoedanigheid van minister van Buitenlandse Zaken van Indonesië hebben journalisten ervaren dat het niet meeviel om „iets" van hem los te krijgen, hoewel hij veel uitleg gaf. Hij was één van de beste diplomaten van de jonge staat. Als mens en zelfs als diplomaat was hij altijd gemoedelijk. Humor ontbrak hem niet. Met zijn humor, soms hier en daar al te pittig, „versloeg hij zijn aanvallers". De mensen begonnen dan te lachen. „Iemand die lacht is ontwapend", zegt men weleens.

In hem waren verenigd de capaciteiten van een politicus, parlementair, diplomaat, journalist en Islam-kenner bij uitstek. Hij was ook

publicist. Hij was politicus uit roeping. De sociaal-economische toestanden aan het begin van deze eeuw waren hem niet onverschillig. Als jonge man met idealen offerde hij veel op. Hij weigerde het aanbod van Prof. Snouck Hurgronje om vice-consul in Djeddah te worden. Later herhaalde het ministerie van Buitenlandse Zaken te Den Haag het nog eens. Op aandringen van zijn vrouw nam hij het baantje aan. Hiermee hoopten beiden de heilige pelgrimstocht naar Mekka te kunnen ondernemen. Door zijn grote invloed op de massa ondervond hij moeilijkheden. De Nederlands-Indische regering verbood hem om zijn streek Minangkabau te betreden. Deze maatregel stond toen bekend als „het passenstelsel". Als vele andere volksleiders moest hij zich getroosten arm te leven. Als strijder had hij vijanden, maar veel meer vrienden. Vele jongelieden, die later voorname posities in de Indonesische Republiek zouden bekleden, kwamen bij hem in de leer. Enige kunnen hier genoemd worden: Mr. Moh. Roem, ex-minister van Buitenlandse Zaken en enige tijd geleden Indonesische Hoge Commissaris te Den Haag; ex-premier Moh. Natsir; Mr. Kasman Singodimedjo, parlementslid; Mr. Joesoef Wibisono, ex-minister van Financiën en parlementslid; Prawoto Mangkoesasmito, ex-premier en parlementslid; Mr. Sjafroedin Prawiranegara, ex-minister van Financiën en President-Direkteur van de Bank Indonesia, allen leden van de Masjumi.

Met Sjamsuridjal, ex-burgemeester van Djakarta, Kasman en Wiwoho (ex-Volksraadslid) was hij stimulans bij de oprichting van de Jong Islamieten Bond, 1925, naast de eerder ontstane jeugdverenigingen Jong Java, Jong Sumatranen Bond, Jong Ambon, Jong Celebes. De geboorte van de Islamietische jeugdbeweging was niet zonder barensweeën. De oprichting werd beschouwd als een reactionaire daad, een versplintering van de Indonesische jeugd. Het was te begrijpen, waarom die critiek ontstond. Men ging in de richting van het vormen van de nationale eenheid. De jeugdorganisaties voornoemd, die nog geen provinciale naam en kleur droegen, ondergingen een proces, dat naar een ondeelbaar Groot Indonesië leidde. De technische student Soekarno richtte 4 Juli 1926 de Perserikatan Nasional Indonesia (P.N.I.) op. Hij riep de massa op voor de Indonesische eenheid. De studentenvereniging Perhimpunan Peladjar-Peladjar Indonesia (P.P.P.I.) in Djakarta die later grote invloed had op het politieke leven, werd in het leven geroepen. Samen met de Pemuda Indonesia (Indonesische Jeugd) organiseerde zij het Tweede Nationale Jeugdcongres, 28 October 1928. De drievuldige leuze werd daar aangenomen: *één land, één volk, één taal .... I n d o n e s i a.* Na de gewapende strijd van de

communisten van 12 November 1926 werd de roep om de Indonesische eenheid luider. In Nederland had Mohammad Hatta de leiding van de groep Indonesische studerenden, die zich om de Perhimpunan Indonesia schaarden. Het onuitgesproken pleidooi van Hatta, in brochurevorm uitgegeven „Indonesië Vrij!" was het slotstuk van het proces in Den Haag van Maart 1928.

In dit verband kunnen wij begrijpen, waarom de oprichting van de Jong Islamieten Bond als een reactionaire daad werd beschouwd. Het moment was in die omstandigheden minder gunstig. Later bleek, dat die beweging levensvatbaarheid heeft bewezen, totdat de Japanse bezetter ze liet opdoeken.

Als parlementair was Salim o.a. bekend als de strijder voor de erkenning van de Bahasa Indonesia (Indonesische taal) als omgangstaal, welke strijd gestreden werd in de zittingen van de Volksraad. Van nog groter belang was de strijd voor „Autonomie voor Indonesië".

In het begin van de nationale beweging betekende leider-zijn tegelijk journalist-zijn. Bijna iedere leider moest ook de pen als wapen hanteren. De Indonesische journalistiek was toentertijd een verlengstuk van de nationale beweging. Agus Salim was dan ook een van de bekende journalisten naast Douwes Dekker, Soewardi Soeryaningrat (nu: Ki Hadjar Dewantoro), Tjokroaminoto, Soekarno, Hatta, Sjahrir, Tjipto Mangoenkoesoemo, en vele anderen. In de jaren van de eerste wereldoorlog was hij redacteur van de „Neratja" (Weegschaal). Later werkte hij aan de „Mustika" en andere bladen. Vele redacties vroegen vaak om zijn bijdrage. Hij was bekend om zijn polemieken. Zijn Islamietische artikelen waren sterk filosofisch. Hij las Kant, Hegel, Marx, Schopenhauer, Fichte, Nietzsche, naast Averroes en Avicenna. Deze diepe studie in de Islam-filosofie opende later de kans om in 1952-53 aan de Cornell — en Princeton University (U.S.A.) te doceren.

Meer dan een schets uit de levensloop van Salim konden wij in dit korte bestek niet geven.

Het einde is eerder gekomen dan verwacht werd. Op zijn 70ste verjaardag, 8 October j.l., heeft een groep van zijn leerlingen en aanhangers hem een bundel van zijn artikelen en redevoeringen aangeboden, genaamd *Djedjak dan Langkah Hadji Agus Salim,* (Uitg. Tintamas-Djambatan, 1954), zoals Hatta's vrienden gedaan hebben op diens 50ste verjaardag (*Verspreide Geschriften,* Uitg. v. d. Peet, 1952). De Indonesische maatschappij begint haar grote mannen beter te leren waarderen; deze bijdragen tot de bibliografie en documentatie, ter registratie van historische feiten van grote culturele waarde zijn daar-

toe een belangrijke bijdrage. Doch de echo van het jubileum werd verstoord door het plotselinge overlijden van de jubilaris, dat de schok des te erger deed gevoelen.

Agus Salim behoorde tot één van de „telgen van het strijdend geslacht". Hij is heengegaan. Hij volgt nu de weg, die zijn strijdmakkers in de laatste twee decennia eerder hebben bewandeld: Tjokroaminoto (1934), Dr. Soetomo (1938), M. H. Thamrin (1940), Dr. Tjipto Mangoenkoesoemo (1943), Hadji Mas Mansoer (1945), Tan Malakka (1949), Dr. Radjiman Wedyodiningrat (1952). Indonesië heeft in deze tegelijk wetenschappelijke en militante geest een groot man verloren. Is het niet een kenmerk van grote leiders dat theorie en praktijk bij hen één zijn?

Moge ik deze korte schets besluiten met de Islamietische spreuk: „Inna lillahi wa inna ilaihi ro'djiun!" (Van God zijt gij, en tot God zult gij wederkeren.)

Amsterdam, 9 November 1954.

J. B. Charles

HET WOORD ONDER DE GRIFFEL

(Slot)

4. *Het verval van de poëzie*

Het gedicht had dus intussen, onafhankelijk van zijn mededelingsfunctie, een eigen waarde gekregen. Er is een zeker plezier in de woordkunst buiten deze mededelingsfunctie om. Dat is nu eenmaal een van de opwindende dingen in de schepping: een appel is niet alleen een stuk materie, functioneel in de voortplanting van het botanische wezen appelboom, hij is ook een fraai ding *an sich*. Mag hij alstublieft? Er kan iets verrassends, bekoorlijks soms, pijnlijk treffends desnoods zijn in het gedicht, buiten de mededeling om, soms deze versterkende. Het feit is er, dat hetgeen M. Nijhoff ons vertelt in *Het Kind en ik* ons niet slechts door zijn vorm, maat en rijm goed toekomt en bijblijft, zodat wij hem elk ogenblik van ons leven kunnen memoreren, „opzeggen", anderen aandoen enzovoort; op geheimzinnige wijze hebben de geconcentreerdheid, het rijm en de maat aan de ontroering van de mededeling bijgedragen.

Dit feit, dat de vorm een *eigen* waarde heeft gekregen, maakt, dat het gedicht als verschijnsel niet verdwijnt, zodra iedereen lezen kan. Het verval echter van de poëzie begint, wanneer inhoud aan de vorm toegevoegd wordt, wanneer de vorm een gietvorm is geworden waarin, eventueel op zichzelf waardevolle, inhouden kunnen worden gestort. Het verval is compleet wanneer de conventionele vorm en het rijmen voor poëzie het kenmerk zijn geworden.

Slauerhoff, van aanleg romancier, zou ook een groot dichter hebben kunnen zijn als hij niet gefrustreerd was door de tyrannie van de conventionele versvorm. Als hij niet een jammerlijk onjuiste voorstelling had gehad van de poëzie. Door dezelfde frustratie is ook Du Perron maar weinig een dichter, terwijl anderzijds Engelman, die althans in zijn werk onder minder spanning staat en aanzienlijk minder gewicht aan mededeling heeft, geheel en al dichter is. Nu is communicatie met Slauerhoff in zijn gedichten meestal tóch wel opwindend, al was hij helaas aan een inadaequate mededelingsvorm verslaafd, daarom staat zijn poëzie nog wel in mijn kast. Van Du Perron, overigens mijn

boeiendste prozaïst van jaren, behoef ik de gedichten echter niet voorhanden te hebben. Hier is de krampachtige vorm mij te hinderlijk. Onmiddellijk hierna moet ik vaststellen, dat Hendrik de Vries, die in „techniek" ieder der genoemden overtreft, voor mij geheel en al dichter is.

Als men beseffen wil hoezeer de maat en het rijm een eigen leven zijn gaan leiden, ver van het land van herkomst, de poëzie, dan zie men eens hoezeer zij een positie zijn gaan innemen in de grap en het sinterklaasrijm. Jacob Cats is een voorloper van de souteneur van de dichtvorm; hij leefde in de tijd, waarin deze zijn oorspronkelijke functie kon gaan verliezen omdat men leerde lezen. Misschien is zijn verdienste wel, dat hij als een der eersten begrepen heeft welke verandering zich voltrok in de poëzie, bijgevolg hij zich ongegeneerd op het rijmen heeft geworpen. Hij ontbreekt natuurlijk niet in het bundeltje *Ongerijmde rijmen,* dat Michel van der Plas onlangs bijeenzocht (Het Spectrum). Doorbladert men het, dan treft men slechts enkele geslaagde grapjes en pastiches aan tussen een hoop lol-op-rijm. Men kan niet zonder meesmuilen denken aan de dichter die dit moois bij elkaar zocht. Het „loflied" van Erich Wichmann:

Beter dan een gevulde linnenkast
is klare jenever in je bast.
Je hoeft niets te vouwen of te plooien
je hebt 't zomaar in de b . . . te gooien.

is een specimen dat ik opvis uit zaken als *„er was eens een man in Djakarta die een broer had in Djokjakarta, maar, 't is niet te geloven, hij had daarenboven nog een zuster in Soerakarta",* en Anton van Duinkerkens: *„Ik houd van het rood als van Deyssel weleer van het proza hield. 't Zij het rood van een bloedbad te Rijssel of een krootmarkt in Baconsfield"* (er volgen nog twee zulke strofen).

Van dit laffe boekje heet het „naar de aard van de verzen zal de aard van de glimlach variëren, maar ontbreken zal de glimlach nergens". Nu, de bovenstaande, willekeurig opgeschepte dichtregelen zullen bij mij geen glimlach kunnen opwekken omdat ik daar niet het gevoel voor humor voor heb. Hier is het versjes maken een lol, het geslaagde rijmwoord een doelpunt, het rijmen een huiskamerspel waarin gejuich opgaat als het rijmantwoord geslaagd, ja snedig is. De materie waarmee het rijmspel wordt gespeeld is meestal van niet beter kaliber dan de ui van de aalmoezenier. Maat en rijm hebben in deze gevallen de poëzie losgelaten en zijn samen een zelfstandig leven gaan

wordt in het eerste door de „kunst" gesublimeerd, in het tweede genereert het kunst-zelf, schept het soms levenskans.

Dit is alles ten behoeve van de begripsbepalingen wat schematisch en wellicht wat overrompelend gezegd. Ik zal hier enige beperkingen en relativeringen doen volgen.

Het is niet zo eenvoudig, dat het onderscheid tussen gymnasiale en vrij-beeldende poëten zich pas na 1950 laat zien. Ik durf stellen, dat P. N. van Eyck een typische vertegenwoordiger was van de eerste soort en Gorter *eigenlijk* een vertegenwoordiger was van de tweede, waarmee meteen zij aangetoond, dat het gymnasium beide soorten dichters kan afleveren.

In Gorters tijd was er helaas nog teveel binding aan de conventionele vorm. Eigenlijk had deze Grootvorst lees-poëzie moeten schrijven. Hij uitte zich in één stroom, met ogenblikken van aandachtige vertraging en van wilde stroomversnelling, hetgeen bijna aan het licht onttrokken wordt door al die zo toevallig aandoende coupures. Wat zou de poëzie van deze grote dichter trouwens aan overtuigingskracht winnen wanneer wij een drievierde deel van alle rijm-antwoorden, waar hij zich vooral in de eerste delen van zijn oeuvre vaak zo ongelukkig aan bindt, met liefde maar onbarmhartig zouden doorstrepen — als wij, natuurlijk, de littekens zouden kunnen wegwerken. Met de vrij-beeldende poëzie heeft die van Gorter gemeen, dat men geen besloten plan hoeft te vatten en dat wij zonder veel bezwaar sommige gedeelten wel en andere niet kunnen genieten. Ik lees de proza-poëzie van Bert Schierbeek ongeveer als het oeuvre van Gorter: ik heb er plezier in en laat mij niet afschrikken door „maten" die ik (misschien: nog) niet versta. Doet men dat trouwens niet ook bij Homerus en de Bijbel? Ziehier een fragment dat ik beslist niet verstond, toen ik toch al verrukt was van „Mei":

Als op een sofa, maar die was er niet,
Zoo dreef ze eerst voort door het laag gebied
Der vlinderen — er zat nog een kapel
Hoog in een boom bij bloemwoning, *vaarwel,*
Toen trad naar binnen hare oogen*wacht,*
Blanke soldaatjes die diep in haar hoofd
Hun wachthuis hadden, en ze keek *verdoofd.*
Een ogenblik. Toen werd het koeler *en*
Ze zag de wolken bij zich: „ik herken",
Zoo sprak ze teeder, „mooie paarden u".

Ik „versta" het nog niet en ik maak van de gelegenheid gebruik, de woorden te cursiveren die Gorter door de rijmtyran werden afgedwongen en waarvan „vaarwel" en „en" kunnen worden gemist en twee, „wacht" en „verdoofd" gelukkiger door andere woorden hadden kunnen worden vervangen.

Het is vooral ook niet zo, dat de vrijgemaakte dichter beslist de oer-religieuse actualist of een priester van Artemis zijn moet. Dichters met een conservatieve, een christelijke of een communistische opvatting van verleden en toekomst kunnen gelijkelijk van de vrij-beeldende woordkunst, van de ontdekking der lees-poëzie gebruik willen maken.

De mogelijkheid bestaat eveneens, dat een dichter zich nu eens van de conventionele poëzievormen bedient en dan weer lees-poëzie zal schrijven. Adriaan Morriën bijvoorbeeld toont zich in zijn nieuwe bundel *Vriendschap met een boom* bevrijd van de conventionele vorm, tot bijzondere verrijking, maar hij zou best weer eens plezier in bijvoorbeeld een sonnet kunnen krijgen.

En het is ook niet strikt poëzie van „vijftigers", de moderne vrij-beeldende poëzie. De belangrijkste dichter van die zich atonalen of vijftigers noemen, Jan G. Elburg, publiceerde het titelgedicht van zijn bundel *Laag Tibet* in *Het woord* van 1947.

De mogelijkheid bestaat ook, dat men in beginsel vrij-beeldende poëzie schrijft, maar de concentratiemiddelen, de middelen van maat en rijm niet afwijst als zij zich voordoen. Bijna zou ik daar zeggen: als het rijmwoord onder de griffel herkend wordt „als van mij".

Ik verklaarde hiervoor het typische ontbreken van hoofdletters en leestekens in de leespoëzie. In deze moedwillige omissie uit de dichter zijn behoefte er de lezer van te overtuigen, dat ook deze, in het „lezen" van (uit!) zijn poëzie wezenlijk vrij is. Maar is het niet net, alsof toch een gevoel van onzekerheid hem andere tekens toelaat binnen te sluipen? De verstandhouding van de niet-conventionele dichter met zijn typograaf in de beide bloeitijden van de nieuwe poëzie heeft geen andere verklaring. Evenals Guillaume Apollinaire moest ook Dylan Thomas figuren maken met zijn versregels, en evenals Van Ostayen tracht ook Schierbeek het woord te versterken met lettervorm en drukinkt. De afwisselingen van rode en zwarte letters, letters zus en letters zo, zijn weer leestekens. Ja, meer, het zijn directies, het zijn denk- en voeltekens.

En tenslotte moet gezegd worden, dat in de vrij-beeldende poëzie van sommige dichters sporen van nieuwe bindingstechnieken aan te treffen zijn, zoals de methode, waarbij aan de regels wordt toegevoegd

de een A voor een rijmer aanzien en uitmaken en B als dichter hoog aans'aan, terwijl de ander B een onbekwaam aansteller mag achten en A een groot dichter.

Zo heeft deze opvatting ernstige consequenties. Zij sluit in, de erkenning van soorten „poëzie" voor groepen mensen. Het feit, dat de ene groep mensen even sterke emoties wordt aangedaan door de Schlager *Violetta* als de andere door een *partita* van Scarlatti, laat mij nog niet concluderen tot de gelijkwaardigheid in smaak van deze groepen. De consequentie van mijn opvatting leidt tot een strijdvaardig selectivisme. Ik stel arbitrair vast, zoal niet dat mijn smaak de goede smaak is, dan toch dat poëzie is wat ik onder poëzie versta. Dat dáár poëzie is, waar ik met de dichter het woord onder de griffel herken als van mij.

7. *Een OOTE BOE uit 1934.*

Aan het slot van dit thetische en wellicht droge opstel gevoel ik lust om nog eens een conventioneel gedicht te bespreken, teneinde aan te tonen, dat hetzelfde, dat door tegenstanders van de experimentelen wordt aangevoerd ook hiertegen kan worden ingebracht en om te geraken tot een laatste beschouwing van sociologische aard. Ik kies *Boschgezicht* van N. E. M. Pareau.

Ik zag een ros in 't vochtig bosch
voortsnellen door 't struweel en zonder
den draf te toomen. 't Hoefgedonder
wordt gansch gedoofd van dompig mos.

De achterbenen zijn een wonder
van krachtig wit. Hoe cierlijk los
werpt zich het hoofd in harendos
en duikt in 't wulpsche loover onder.

Het ros staat stil. Twee wijfjespaarden
liggen gezaam gestrekt ter aarde.
Nu trilt de nos. De twee narinen
staan sidderend uit, en struische manen
omwappren 't hoofd in serpentinen.
Maar in de ogen blinken tranen....

Het is een rechtvaardige keuze. Pareau is weliswaar slechts een zwakke vertegenwoordiger van de conventionele dichters, maar „Boschgezicht" werd opgenomen in het *Geschenk voor de jeugd* 1954 en daarna werd juist dit gedicht uit de bloemlezing door De Groene overgenomen. Men mag dus aannemen, dat er mensen zijn die het erg mooi vinden. Het verscheen in 1934, in het cahier *Groningsche Dichters* der *Vrije Bladen,* de vervaardiger was toen een 24- of een 28-jarig jongmens. (In *Sint Maarten op de Montparnasse* vind ik: „N. E. M. Pareau is geboren op 17 December 1910 te Groningen en in de winter van 1945 overleden aldaar", in *De Muze en de dieren* heet hij geboren in 1906.) Een bezwaar om het als voorbeeld te nemen is eigenlijk wel, dat dit gedicht extra „ouderwets" lijkt voor zijn tijd en het dat niet oprecht is. Misschien moet dezelfde omstandigheid brengen op het probleem van het liegen van dichters. Sommigen beweren dat dichten liegen is, op charmante wijze liegen zegt de een, de waarheid liegen zegt de ander. Het gezichtspunt heeft mij nooit bijzonder getroffen en ik heb er hiervoor geen aandacht aan willen besteden. Indien echter de leugen van een gedicht de voorwaarde zou zijn, dan zou men *Boschgezicht* een geslaagd gedicht moeten noemen. Het blijkt bij beschouwing op de keper bijzonder kras te zijn gelogen.

Nu is de ontmaskering het einde van alle leugen. Als dus aan de dichter een dementi gegeven is, is het dan in de voorzegde opvattingen nog poëzie wat over blijft? Men kan moeilijk zien, hoe dit mogelijk is. Hoogstens zou er een geslaagde pastiche overgebleven kunnen zijn. Maar als de dichter nu eens niet bedoeld heeft te pasticheren doch, zijn lezers hovaardig onderschattende, zorgeloos heeft zitten fabuleren? Dan is er geen gedicht meer. Wat er, bij herlezing, van *Boschgezicht* over is, is een bepaalde opstelling van regels en woorden die juist en alleen door deze opstelling aan poëzie doet denken, terwijl het kunststuk toch niets met poëzie te maken heeft.

Boschgezicht is er een voorbeeld van, hoe een zekere behendigheid met de taal plus een hoogmoedig uitbuiten der goedkopere sentimenten van de gemiddelde rijmenlezer, het verschijnen van een bepaalde soort van gedichten lange tijd zo zeer begunstigd heeft en voor een deel nog begunstigt. En nu terzake en het gedicht nog eens gelezen.

De dichter zag een paard in een vochtig bos en uitsluitend omdat die o's het goed doen maakt hij van dat paard een ros. Het is wat ouwelijk maar hij vindt dat nu eenmaal mooier en het zij hem vergeven. Het paard nu snelt door 't struweel, dat is door het struikgewas, dat dus van dit vochtige bos het onderhout vormt. Daar moeten wij

niet gering over denken: een paard, dat door het onderhout voortsnelt. Probeer als mens maar eens er met een stevige pas door te lópen! En dit paard doet het nog wel „zonder den draf te toomen". Ho-ho, het paard liep niet in draf, het snelde, dat moet zeker een galop geweest zijn, minder zou trouwens ook het hoefgedonder niet hebben kunnen verklaren. Een dichter moet toch wel minstens de verscheidene wijzen hebben gezien en voor zijn oog kunnen halen, waarop zich een paard voortbeweegt, aleer hij er een sonnet over gaat knutselen. Het is trouwens een vreemde zaak met dat hoefgedonder: dit wordt „gansch gedoofd van dompig mos"(ai, daar heeft hij zich iets moois laten ontgaan: „gedoofd *door* dompig mos"; en van is nog slecht Nederlands ook). Nu zou de lezer toch wel eens willen weten hoe iets, dat gansch gedoofd is, geluid kan wezen, hoefgedonder nog wel. . . . Maar „mooi" is het.

De achterbenen kunnen een wonder van kracht zijn, dat zien wij eindelijk eens met de dichter mee. Zij kunnen ook wit zijn. Maar als zij een wonder van krachtig wit moeten heten, dan zien wij geen paard meer, maar een dichter. Een rijmer, bedoel ik, die op het toch al dubieuze *zonder* (*den draf te toomen*) en het bepaald frauduleuze (hoefge)*donder* iets nodig heeft met *onder*. Maar die door dit *wonder* geenszins van het maniertje gered wordt.

Wij laten thans het hoofd zich cierlijk los in harendos werpen (in *Groningsche Dichters* stond „hairen dos") en in „'t wulpsche loover" onderduiken.

Denk niet, dat dat „wulpsche" daar bij toeval staat. Het bereid het tafereel voor, waar wij in belanden als het ros, met forse sprong (ook drie o's; mooi hè?), de caesuur over is. Maar ach, hoe hebben wij het nu. Daar liggen twee merries „gezaam gestrekt ter aarde". Er staat natuurlijk niet merries, maar „wijfjespaarden". Wij moeten om dat onmogelijke woord niet te gauw meesmuilen, wij kunnen ons beter gaan afvragen met welk doel onze aandacht voor het geslacht van de twee nieuwe rossen gevraagd wordt. Is ons eerste ros soms een hengst? Het is niet bekend, het blijft het hele sonnet door hardnekkig onzijdig. De nos trilt. Gauw opzoeken wat dat is. Het staat niet in mijn woordenboek. Een manege opbellen. Nooit van gehoord meneer, is het een hengst of een merrie? Dat weet ik niet, maar ik heb de indruk dat het daar nu juist om gaat. Nee meneer, ik kan u niet helpen. Maar nu komt een bezoeker te hulp: het staat er in *De Muze En De Dieren* bij! Tja, het neustussenschot. De twee narinen (dat zijn neusvleugels) staan sidderend uit. En „struische" (Koenen: kloeke, zwaargebouwde, flinke,

stoere, stevige) manen gaan wapperen als serpentinen, dat is dus als de minst kloeke, zwaargebouwde, flinke, stoere, stevige, maar dunste en breekbaarste sliertjes papier die men zich denken kan.

Maar die daar op let is een kniesoor, komaan, in de ogen blinken tranen.... let op de stippeltjes. Daar moet iets zieligs aan de gang zijn. Zou 't ros inderdaad een mannetjespaard zijn (om in de taal van Pareau te blijven) en zouden de wijfjespaarden vriendinnetjes zijn en voelt ons ros zich over? Wij mogen alles denken, de stippeltjes staan het ons toe. Maar in onze ogen blinken geen tranen, of het zou moeten zijn van het lachen.

Tegen het hierboven als voorbeeld gestelde gedicht voer ik precies hetzelfde aan, wat ingebracht pleegt te worden tegen de „experimentele" gedichten. Dat is: het is onlogisch, de beelden zijn niet navoelbaar, het is dwaasheid, onbegrijpelijk en onverstaanbaar, nonsens, aanstellerij en geknoei. Ziehier enige qualificaties, die ik de laatste tijd noteerde. Voor mij is *Boschgezicht* echter iets dergelijks als *oote boe* voor 100.000 Elsevirianen was. Het merkwaardige is echter, dat „tegenstanders" vrij beeldende kunst op genoemde gronden emotioneel plegen te verwerpen, terwijl de liefhebbers van deze genres een gedicht als *Boschgezicht* ongeïnteresseerd voorbij gaan. Het raakt hen niet; laat de meerderheid dit gerust mooi vinden.

Het is inderdaad een meerderheid die dit soort prefereert. Ook heden nog, nu het oordeel in poëticis bij velen krachtdadig beproefd is.

Is deze houding te verklaren? Dit is de eerste vraag. De tweede vraag is, waarom de genieters van conventionele poëzie er de onwaarheid, illogica en aanstellerij, zo die er in zit, niet in wensen te herkennen.

Op de eerste vraag ben ik eens antwoordende ingegaan in *Schrijvers voor de keuze,* Critisch Bulletin 1950, en als vervolg daarop in *Podium,* Juli/Aug. 1951. De verklaring ligt in het psychische beginsel van het conservatisme. Het is niet toevallig geweest, welke soorten kunstenaars wel en welke niet met de Kulturkammer meegingen, dat naturalistische schilders eerder de neiging vertonen fout te gaan dan vrijbeeldende, dat de expressionist altijd een revolutionnair was, dat Hitler en Mussert het modernisme als ontaard aanwezen en lieten vertrappen, dat werkelijke of geestelijke fascisten met de bierkelderstijl en de delftse school dwepen, dat het VVD-volksvertegenwoordigers zijn, die klagen over de toekenning van prijzen als die aan Ouborg, enige jaren geleden.

De tweede vraag kan ik veel minder makkelijk beantwoorden. Waarom ziet men de kolder over het hoofd van die struische serpentinen, waarom nemen mensen, die in een bitter gelach uitbreken als Picasso twee neusgaten zet aan één kant van het hoofd van een paard, déze nonsens van nos en narinen en onhoorbaar hoefgedonder gelovig aan? Waarom wordt het ene liegen niet aanvaard en het andere gaarne?

Als men dan toch wil aannemen, dat de poëzie noodzakelijk een liegen is of een uitvlucht in de letterlijkste betekenis — laat men de leugen tenminste willen herkennen als van zich. Laten de te gaarne gecharmeerden, lezende, voor zichzelf beproeven, of hun dichters niet te gemakkelijk liegen, flodderig liegen, inadaequaat liegen, jankerig liegen of hovaardig zwendelen. Of zij wel essentieel liegen, voldoende schendend en behoedend, op leven en dood liegen. Of zij liegende werkelijkheid scheppen.

A. Romein—Verschoor

FIGUUR EN BETEKENIS VAN HENRIËTTE ROLAND HOLST—v. d. SCHALK

(Slot)

Sinds Huizinga's „Homo Ludens" spreekt men graag van het spelelement in de cultuur. En met name in de kunst neemt het spel inderdaad een belangrijke plaats in, maar zelden werd dat bij een kunstenaar zo ingeperkt en in dienst gesteld van de ernst, van het getuigen, het belijden, het zich uitspreken en uitzingen. Vanaf dat eerste kindergedichtje, dat ik U voorlas, gaat het haar om wat zij van binnen uit te zeggen heeft, het spel van indrukken, klanken en associaties is altijd secundair. Augusta de Wit zei eens van haar: „Mevrouw Holst is een begenadigde; zij schrijft vlotweg aan een wankel tafeltje in een stationsrestauratie de schitterendste artikelen, waarvoor ik dagenlang rustig aan mijn schrijftafel zou moeten zitten." Henriëtte Roland Holst heeft ook wel eens rustig achter haar schrijftafel gezeten, maar de omvang van haar werk bewijst alleen al, dat ze dan óók „vlotweg", ik zou liever zeggen met vaart en driftig, werkte. En al heeft Augusta de Wit gelijk, als ze haar artikelen „schitterend" noemt, d.w.z. in hun ernst — alweer — overtuigend en vaak meeslepend, verzorgd zijn ze niet, ze heeft b.v. haar leven lang in haar proza zowel als in haar poëzie de wonderlijkste germanismen geschreven, in het kort: haar wijze van schrijven kenmerkt dezelfde nonchalance als haar uiterlijke verschijning: niet essentieel in het geheel, maar wel zeer typerend. Uit deze bijzondere relatie van vorm en inhoud van haar werk laat zich ook een opvallende paradox in haar houding tegenover haar werk begrijpen: enerzijds sprong zij befaamd slordig met haar eigen geschriften om, ze is de wanhoop van haar biografen; van haar uit een historisch oogpunt alleen al waardevolle correspondentie is nog maar weinig over, ze bezat niets van de vergefelijke auteursijdelheid, die zich vermeit in mooie uitgaven van het eigen werk, van veel van haar geschriften bezat ze zelf geen exemplaar meer, en om verbeterde herdrukken, laat staan om complete werken in mooie uniforme banden heeft ze zich nooit bekommerd. Te merkwaardiger omdat ze door haar huwelijk was opgenomen in een kring van kunstenaars, die het ambachtelijk-schoon zo na aan het hart lag. Maar aan de andere kant toonde zij zich altijd uiterst gevoelig voor critiek. Hoe laat zich dat

rijmen met haar gebrek aan ijdelheid, dat ik zo juist roemde en dat niet alleen van haar werk maar van haar hele openbare optreden geldt: er zijn weinig beroemde mensen, die zelfs in hun bescheidenheid zich zo onopvallend gedragen als zij — niet waar, de ware bescheidenheid is die, welke ook als zodanig niet opvalt. Het is geen toeval, dat zij 80 werd, voor iemand op de gedachte kwam van een openbare huldiging. Maar wie een critische opmerking maakte op haar werk, viel voor haar gevoel niet haar aan, maar de Idee, waaraan zij zich gebonden voelde, raakte aan de liefde en de verering, die zij er in had uitgesproken met overwinning van veel schroom. Want wat een spanning is er altijd in dit werk tussen de hartstochtelijke drang zich uit te spreken en een bijna stugge geslotenheid. In haar levensherinneringen vertelt ze, hoe ze in 1928 enige dagen doorbracht in een verenigingshuis van religieuse socialisten in Zwitserland onder leiding van Leonard Ragaz, in een kring, waar zij een zeer verwant geestelijk klimaat vond: „Het is de enige keer in mijn leven geweest," schrijft dan deze vrouw, die zoveel met hartstochtelijke overtuiging gesproken en geschreven heeft, „dat ik aan onbekende, jonge vrienden mijn gehele innerlijkheid heb bloot gelegd" en nog voegt ze er bijna verontschuldigend aan toe: „in de hoop hen de weifelingen en worstelingen te besparen, die ik zelf heb doorgemaakt."

Ik kan er niet aan denken hier voor u de dichtbundels en het toneelwerk van Henriëtte Roland Holst — en nu spreek ik nog niet eens van de biografieën van Tolstoij, Rosa Luxemburg en Rousseau of de historische roman over Garibaldi — ik kan er niet aan denken hier die dichtbundels in hoe jachtig tempo ook met u te behandelen. Wat het toneelwerk betreft: misschien bent u in de gelegenheid geweest een van de voorstellingen bij te wonen, die Comoedia van „Thomas More" heeft gegeven, zo niet, let u er dan eens goed op of het weer op het repertoire komt.

Maar laat ik hier liever nog wat verder ingaan op mijn algemene karakteristiek. Het heeft misschien wel enige toelichting nodig, wanneer ik zeg, dat voor mij dit werk zich vooral onderscheidt door zijn door en door vrouwelijke aard en dat dáárin m.i. de grootste verdienste ervan steekt. Hoe nu, zult u zeggen, de gedichten van een vrouw, die zich een groot deel van haar leven met zo iets onvrouwelijks als politiek heeft bezig gehouden, zo het type van wat men een „zelfstandige vrouw" pleegt te noemen en wier persoon en werk zo vrij is van alle — immers zo echt vrouwelijke behaagzucht?

Simone de Beauvoir begint het tweede deel van haar uitvoerige

studie over de vrouw, „Le deuxième sexe", met de woorden: „Men komt niet als vrouw ter wereld, men wordt het." Een uitspraak die niet helemaal waar, maar toch zeer waar is. Het sexuele leven grijpt zo diep in ons bestaan in en de rol van man en vrouw daarin zijn zo wezenlijk verschillend, dat men naar ik aanneem altijd wel generaliserend zal kunnen spreken van een manlijk en een vrouwlijk wezen, maar dan toch altijd als twee verschijningsvormen van een identiek mens-wezen. Maar even stellig ben ik er van overtuigd, dat de meeste van de eigenschappen, die als typisch vrouwelijk gelden: onzelfstandigheid, behaagzucht, gebrek aan logica e.d. elementen zijn van het door de man bepaalde oordeel over de aan de mannen-maatschappij aangepaste vrouw. Wanneer men al die kwaliteiten tot het wezen van de vrouw rekent, dan heeft Simone de Beauvoir inderdaad gelijk, dat dit soort vrouwelijke wezens niet geboren, maar gemaakt wordt door opvoeding en eenvoudig door wat van haar als „natuurlijk" verwacht wordt.

Een aantal van de mooiste gedichten van Henriëtte Roland Holst zijn klachten over de verscheurdheid van ziel van de vrouw „op de kentering der tijden geboren", in wie het verlangen is gewekt naar vrijheid en verantwoordelijkheid, maar die toch niet kan laten om te zien naar het achter haar liggend geluk van beschermde beslotenheid in het gezin. Al te gretig heeft men vaak dit terugverlangen als haar natuurlijk en meest vrouwelijk wezen aangemerkt. Maar verlangen naar bescherming en vrij-zijn-van-verantwoordelijkheid is niet typisch-vrouwelijk: de man kent het in de vorm van terugzien naar de jeugd, van opgaan in de organisatie, de partij, het leger én.... van steun zoeken bij de vrouw. Hij heeft alleen geleerd het wat meer te camoufleren. Wat ik het vrouwelijke in Henriëtte Roland Holst noem laat zich niet zo gemakkelijk omschrijven, omdat het niet gemeten kan worden aan een eeuwen oud ideaal. Het gaat hier juist niet om de trekken van een aan dat oude (mannen-)ideaal gemeten vrouwelijkheid, om de trekken van de schuchtere, de afhankelijke, maar om wat we met meer recht het „ewig-weibliche" zullen kunnen gaan noemen, als het eerst de vrijheid gekregen heeft zich te ontwikkelen en te manifesteren. De meeste kans om die nieuwe trekken te betrappen hebben we niet daar, waar de vrouw haar vrouwenrol naar de oude norm zo overtuigd en overtuigend mogelijk vervult, maar waar zij op het terrein komt, dat tot nu toe als mannendomein gold en waar zij zich dus nog een eigen houding en methode moet scheppen. Dat betekent natuurlijk niet dat alle vrouwen, die z.g. mannenwerk doen, zich

daarbij zo opvallend vrouwelijk zouden gedragen, integendeel. Generaliserend zou men kunnen zeggen, dat zij in de wetenschap er nog veel te veel naar streven zich aan de traditionele spelregels van de mannen te houden, in de kunst en in het openbare leven òf diezelfde weg volgen òf de traditioneel vrouwelijke vrouw vertegenwoordigen en het zou mij niet verwonderen, als het gebrek aan oorspronkelijkheid, wat men de vrouw — voor wie nu toch naar men zegt immers alle wegen openstaan — wel eens ongeduldig verwijt, daar zijn verklaring zou kunnen vinden. Nu gaat het zeker niet aan, om, waar uit het werk van Henriëtte Roland Holst een zo uitzonderlijk oorspronkelijke persoonlijkheid spreekt, te zeggen, dat hier de stem van *de* vrouw spreekt. Maar enig fundament van die uitspraak vinden we toch wel in de wijze, waarop op de *vorm* van haar werk door mannen en vrouwen gereageerd wordt. Het is namelijk opvallend, dat vooral mannen geen vrede hebben met de structuur van haar vers. Marsman, die met het gretig gebruik van superlatieven, dat zijn critisch proza kenmerkt, spreekt van „dit leven, het grootste wellicht, dat hier onder ons wordt geleefd", noemt haar in engere zin niet met talent begaafd. „Haar verzen," zegt hij, „zijn bijna nooit in zichzelf besloten organismen, maar ontkiemen in een vorig en monden in een volgend gedicht; haar beelden zijn verminkte, gehalveerde allegoriën en ontberen de dwingende, identificerende kracht voor een vage, versleten vergelijkende beeldspraak, haar taal is verder arm, evenals haar syntaxis, en haar beweging, vooral als zij maten en rijmen verwaarloost, strompelend, dodelijk monotoon." Maar Annie Salomons spreekt van „haar stem, die iets heeft van de eentonige onveranderlijkheid van het leven zelf, waardoor deze poëzie voor niemand te hoog en voor niemand te laag is, ze ontroert ieder op zijn eigen wijze!"

Het lijkt mij geen zin te hebben u hier te bezwaren met een overzicht van de studies, die speciaal aan de versvorm van Henriëtte Roland Holst gewijd zijn, zoals ik u ook niet bezwaren zal met titels van boeken en artikelen over haar persoon en werk, die u in iedere bibliotheek kunt opvragen. Bij al die vers-technische analyses blijkt telkens weer, dat haar beeldspraak meer dient om gedachten uit te drukken dan om indrukken vast te leggen, en vaak onzuiver is, dat haar zinsconstructie en taalgebruik afwijkend en vaak slordig zijn, dat zij zeer eigendukelijk omspringt met rijm en rytme. Maar ook zijn vrijwel al haar beoordelaars het er over eens, dat al deze eigenaardigheden (in letterlijke zin van het woord) zowel kunnen leiden tot mislukkingen, tot ondichterlijke, kleurloze plekken in haar werk, als tot zeer bijzon-

dere middelen tot expressie en ontroering en dat met name weinig dichtervermogen zo treffend de gespletenheid en de onrust van onze tijd weergeeft, als het nu eens golvend en doorstromend, dan haperend en bijna hakkelend rytme van deze verzen. Alleen een veel uitvoeriger studie van deze materie en een ruime vergelijking met de poëzie van andere vrouwen zou misschien een beslissend antwoord kunnen geven op mijn veronderstellende vraag of dit afwijkend rytme mogelijk typisch vrouwelijk zou kunnen zijn.

En nu de betekenis van die figuur, waarvan ik in een vluchtige schets getracht heb zo veel mogelijk sprekende trekken voor u samen te vatten. Ik zei u al, dat mij dat veel moeilijker zal vallen, omdat dadelijk al de vraag rijst: de betekenis. . . . voor wie.

Onlangs vroeg men mij voor een weekblad een artikel te schrijven over Henriettë Roland Holst als nationale figuur. Ik moest het wegens tijdsgebrek afwijzen, maar achteraf rees bij mij de vraag: is zij een nationale figuur en. . . . wat is dat eigenlijk? Het is stellig iets anders dan een populaire figuur. Ik zou het zo willen zeggen: het is iemand tegenover wie de hele natie in een zekere verhouding staat, die natuurlijk niet voor allen gelijk is. Prinses Wilhelmina is een nationale figuur, maar ook Domela Nieuwenhuis was er een, die door velen verguisd, ja, gehaat werd, wiens eenvoudige begrafenisstoet door duizenden met tranen in de ogen gevolgd werd, maar van wie weinigen vroegen: wie is dat eigenlijk?

Is Henriëtte Roland Holst een nationale figuur? Men kan zeggen, dat zij een figuur was, waar de natie trots op mag zijn en in dankbare eerbied naar opzien. Men kan er bitter bij worden en opmerken, dat in een land waar de pensioenregeling voor hoge commissarissen van de kroon zo voortreffelijk in orde is, na een leven en een werkzaamheid als de hare, Henriëtte Roland Holst geen andere aanspraak kon maken op de dankbaarheid van de natie dan in de vorm van een pensioentje als weduwe van een rijksambtenaar. Maar een nationale figuur in de zo even omschreven zin zou ik haar toch niet willen noemen. Daarvoor moet men een strakker, een rechtlijniger principe vertegenwoordigen en niet zo vaak van standpunt en inzicht veranderen als zij in haar leven gedaan heeft. Ik weet wel: een persoonlijkheid, ook een zo in zichzelf verdeelde, tot op de wortel gespleten persoonlijkheid als Henriëtte Roland Holst, blijkt bij nader beschouwing een eenheid en vanuit die eenheid gezien verklaarbaar en zichzelf gelijk in haar reactie op wisselende omstandigheden, wanneer zij achtereenvolgens utopisch socialiste, marxiste, communiste en religieus socialiste, met

een voorbijgaande katholiserende periode, is. Maar dat neemt niet weg, dat haar betekenis een wisselend aspect heeft gekregen voor de groepen, die zich achtereenvolgens als haar geestverwanten hebben beschouwd en dat vaak de toekomst pas zal kunnen bepalen in hoeverre er van een blijvende invloed sprake is.

Er is ongetwijfeld onder de lezers en bewonderaars van Henriëtte Roland Holst een groep mensen, die met verontwaardiging de gedachte afwijzen als zou hun liefde en bewondering voor haar figuur afhankelijk zijn van hun instemming met haar politieke opvattingen in een bepaalde periode van haar leven. Zij vereren onafhankelijk van die ‚bijkomstigheden" haar offervaardigheid en haar dichterlijke gaven. Zij doen mij in hun schijn-ruimheid denken aan de man, die Multatuli zo boos maakte door hem te zeggen, dat hij zijn „kunsttalent" zo bewonderde. Wie van een hart, dat in vlammen staat, zegt dat het zo mooi brandt, blijft met zijn oordeel noodzakelijk aan de buitenkant. Toch is er een algemeen doorwerkende invloed van haar persoon en van haar openbaar optreden aan te wijzen — meer misschien dan van haar werk, voor zover zich dat laat scheiden. Er is hier een merkwaardige tegenstelling met de figuur van haar grote vriend en geestverwant Gorter. Gorter na het verschijnen van „Mei", op zijn 25e jaar *de* Nederlandse dichter, geldt buiten de kring der geestverwanten jaren lang als de man, die zijn dichterlijk vermogen aan zijn politiek-propagandistische tendenzen verloren heeft, tot hij ± 1930 door Marsman e.a. als het ware weer ontdekt wordt en voor de jonge dichters als een van de grote voorbeelden geldt. Henriëtte Roland Holst daarentegen plaatste zich door haar socialistische verzen nooit buiten de literatuur, zij werd en bleef in de literaire wereld erkend als een van de groten, maar ik zou geen dichter kunnen noemen, die in haar zijn voorbeeld of voorgangster ziet. Maar terwijl Gorter, in zijn volstrekt eerlijke onbevangenheid en helderheid eens een onweerstaanbaar propagandist, zijn aanhang tot een onbetekenende secte zag verschrompelen in zijn latere jaren, toen zijn politieke denkbeelden tot absolute normen verstarden, zag men de kring rondom de persoon van Henriëtte Roland Holst ruimer — en misschien ook wel wat vager — worden, toen zich het accent van haar socialisme van inzicht en actie naar gezindheid en religie verschoof.

Maar laat ik een poging doen haar invloed en betekenis, juist omdat dat een materie is, die zich moeilijk laat afgrenzen, althans in enkele vaste punten te verankeren.

Als eerste zou ik willen noemen, dat juist in een land met zo [illegible]-

vaste burgerlijke traditie als het onze, men moeilijk de betekenis kan onderschatten van het feit, dat Henriëtte Roland Holst ± 1900, d.w.z. in een tijd, toen een dame zich hier nog in opspraak bracht, zowel door op een vergadering te spreken als door met een boodschappenmand over straat te lopen, dat zij in die tijd de moed vond om tegen een milieu in, waaraan zij zeer gebonden was, zich met andere jonge intellectuelen in de maatschappelijke strijd aan de zijde van de arbeiders te scharen. En dat niet louter door lid te worden van een politieke partij en geregeld haar contributie te betalen. Van dat ogenblik af is heel haar leven en werk doordrongen van de gedachte van het socialisme. Zij aanvaardde haar taak in de propagering van die gedachte tegen al het innerlijk verzet in van haar schuchtere, introverte natuur en zonder de voldoening van de redenaar, die graag zijn eigen stem hoort. Men kan niet zeggen, dat haar dichterschap zich in dienst van het socialisme stelt. Dat veronderstelt een te bewuste onderschikking en verdringing van persoonlijke gevoelens. Het is veel eer zo dat vrijwel van de aanvang van haar dichterschap af haar poëtische vervoering samenvalt met haar socialistisch idealisme en doortrokken is van de ernst van haar vurige mensenliefde, zodat de vertedering en de humor van de relaties met de individuele medemens buiten dat dichterschap vallen. Enerzijds ontneemt dat aan haar poëzie iets menselijks, anderzijds geeft het er een zekere wijding aan, die wij niet moeten onderschatten, waar wij van de betekenis van haar werk spreken. Want die wijding deelde zij ook mee aan de socialistische gedachte en niet zij alleen, maar ook Gorter en de beeldende kunstenaars, die omstreeks 1900 tot het inzicht kwamen, dat de toekomst van de kunst en van het socialisme in één opgaande lijn lagen. Wij mogen nu na twee wereldoorlogen en nog het een en ander dat optimisme rijkelijk naïef vinden en wat verwezen naar die bloemomkransde, gestyleerde helden-van-de-arbeid van de toenmalige 1 Mei-platen kijken, dat neemt niet weg, dat hun werk en met name dat van Henriëtte Roland Holst voor velen aan het socialisme een wijding en emotionele inhoud heeft gegeven, waar zonder het voor hen niet meer dan òf een belangenstrijd òf een stuk economisch stelsel vertegenwoordigde.

In de diverse politieke groeperingen, waartoe Henriëtte Roland Holst achtereenvolgens behoord heeft, had zij in het algemeen de reputatie „lastig" te zijn en daarin ligt een punt van haar betekenis. Ongetwijfeld had zij geen gemakkelijk, vlot en meegaand karakter noch de gestadigheid, die iemand tot een ideaal medewerker maken. Maar in politieke organisaties, wier doel het òòk moet zijn de dage-

lijkse werkelijkheid van een onvolmaakte wereld te dienen, d.w.z. van compromis tot compromis te strompelen, zijn figuren als Henriëtte Roland Holst, die uiteindelijk los van die werkelijkheid in een wereld van haken naar volkomenheid leven een heilzame last. In de politiek leeft men snel. Toen in de loop der jaren de conflicten, die haar dan van deze dan van die groepering losmaakten, verstilden en vergeten werden of een historisch aspect kregen, werd de grijze dichteres voor de hele Nederlandse socialistische wereld bijna tot een symbool van dat verlangen.

Naar de betekenis van haar wetenschappelijk werk wees al de aanhaling, die ik zo even uit de rede bij haar promotie deed. Maar ik wil hier nog eens herhalen, dat het een volslagen leek was, die hier in Nederland en op zo weinig leek-achtige wijze een begin maakte met de sociale geschiedenis in haar *„Kapitaal en Arbeid"* en ik wil er aan toevoegen, dat hier althans in de wetenschap een vrouw origineel en baanbrekend werk deed.

Bijzondere betekenis ook moet worden toegekend aan haar biografiën in een literatuur, die zo arm is aan dit genre, dat een zuiver, en blijkbaar zeldzaam, evenwicht vereist tussen historisch begrip en kennis en artistiek vormvermogen: de gevoelige Rousseau-biografie, die van Rosa Luxemburg, haar zwakste wel over deze grote vrouw, die zij meer bewonderde dan begreep en haar beste: die van Tolstoij, vanuit een diepe innerlijke verwantschap geschreven.

Het moeilijkst valt het me u haar betekenis als dichteres te tekenen. Om te beginnen omdat men bij betekenis ook aan invloed pleegt te denken en het lijkt me toe, dat haar invloed op de jongere dichtergeneratie gering is, ja, dat de na-oorlogse jeugd, nuchter en hard-boiled, weinig toegankelijk is voor haar idealisme, haar verheven ernst, haar lyrische bewogenheid. Maar het kan verkeren. Ik herinnerde er zoeven al aan, dat in de jaren tussen 1920 en 1930 ook meer dan eens uitgesproken is, dat de Gorter van na „Mei" had afgedaan.

Maar om haar betekenis als dichteres te peilen moeten we ook niet alleen bij haar mededichters zijn en slechts ten dele bij de literaire critiek, die terecht de vinger legt bij de vele matte plekken in haar werk, waar de droom zo hoog boven de werkelijkheid is uitgetild, dat hij niet alleen onwerkelijk, wat een deugd kan zijn voor poëzie, maar onwezenlijk wordt. Neen, daarvoor moeten we ook zijn bij de gedichten lezende leek, die vasthoudt wat hem treft en de rest laat liggen. Dat lijkt op het eerste gezicht een weinig waarderend oordeel. Want vraag het de uitgevers en zij zullen u zuchtend vertellen, dat er sinds

Tollens, Beets en De Genestet bijna geen dichters gelezen worden in Nederland en dat bij de wèl gelezene Speenhof en Clinge Dorenbos voorop gaan. Maar het is duidelijk dat de lezers van Henriëtte Roland Holst bij haar iets anders zoeken dan het amusement van de kleinkunst-poëten. Zeker ook niet het zuivere literaire genieten. Men leest haar werk, men draagt het voor in socialistische en religieuse gemeenschap, in de eerste plaats om de inhoud: om het socialistisch idealisme of de religieuse geloofsovertuiging, die er uit spreekt. Wordt daarmee de kunst te kort gedaan? Ik geloof het niet. Grote dichters (Dante of Vondel) hebben nooit anders gedaan: primair was, dat zij iets te zeggen hadden: een opdracht, zo men wil en dat werd één schoon geheel met de dichterlijke vorm, die zij er voor kozen.

Ik geloof, dat het afwijzen van die opdracht en het streven naar „pure" kunst zijn deel heeft gehad aan de vervreemding tussen literatuur en publiek, die wij in zeg maar de laatste eeuw gestadig hebben zien groeien.

Wanneer wij dit overvolle leven overzien, de rijkdommen die zij vond en de rijkdommen, die zij gaf, dan zou ik, geloof ik, dit als haar grootste verdienste naar voren willen brengen en als de kern van haar betekenis: dat zij er in haar beste ogenblikken opnieuw in geslaagd is opdracht en literaire verbeelding te verenigen en zo niet alleen duizenden op de vlucht dier verbeelding tot het besef ook van *hun* opdracht te brengen, maar ook duizenden die zich in nuchter plichtsgevoel of vormloos idealisme naast haar hadden geschaard, voor de schoonheid der verbeelding heeft gewonnen.

werking van de poëzie tot uiting in de regel: *Galeotto fu il libro e chi lo scrisse;* de romance van Lancelot en de schrijver ervan vervullen in de verhouding van Francesca en Paolo dezelfde rol als Galeotto, de hoofse bemiddelaar, om niet te zeggen koppelaar, tussen Lancelot en de gemalin van koning Arthur.

Als we tenslotte bedenken dat Gianciotto, Francesca's wettige echtgenoot, de beide geliefden eigenhandig met een dolk doorboorde, moeten we Auden's bewering — *poetry makes nothing happen* — toch wel volstrekt afwijzen.

KORT BESTEK

Een curieuze voorspelling

Wij lazen dezer dagen in een nu vergeten boek, dat eertijds beroemd geweest is: „L'Aryen" van Vacher de Lapouge, een man waarvoor de encyclopedie nog maar luttele regels over heeft, maar waarvan Wilhelm II eens gezegd moet hebben: „de Fransen hebben één groot man, maar ze kennen hem niet". Als men hem al, hier of daar, nog vermeld vindt is het als voorloper van Houston Stewart Chamberlain en het valt niet te ontkennen dat hij ook dat is. Maar het verschil tussen beide is niettemin groot. Terwijl Chamberlain in de droom der „Arische" wereldheerschappij zijn hoofd verloren heeft, is de Lapouge bij zijn ontdekking merkwaardig nuchter gebleven. Latijnse helderheid tegenover Germaanse geestdrift? Of veeleer dat voor Lapouge bij de verovering dier heerschappij zijn eigen volk niet de heldenrol kon spelen, terwijl dat, destijds, voor Chamberlain wel zo leek?

Hoe het zij, dit boek dat ontstaan is uit een cursus in 1889—90 aan de Universiteit van Montpellier gehouden en in 1899 de boekvorm kreeg die het nu nog heeft, is een van de merkwaardigste werken uit het eind van de vorige eeuw.

Lapouge gaat er van uit, dat binnen een periode die hij voorzichtig op 2 à 3 eeuwen stelt, de bevolking der aarde zozeer al zijn toegenomen, hij schatte 3 à 4 milliard en we zijn nu al op 2,5 — dat de staten elkaar zullen gaan verdringen, dat in die strijd alleen de grootste zullen overblijven en dat alsdan tussen die twee de eindstrijd zal gaan.

En dan zegt hij letterlijk (blz. 502): „ik geloof ook dat de Ver. Staten geroepen zijn om te triomferen. In het tegenovergestelde geval zal de wereld Russisch zijn".

Deze uitspraak is te merkwaardiger, omdat in de tijd dat hij schreef en nog meer toen hij sprak, noch de V. St. noch Rusland in betekenis Engeland, Duitsland of zelfs Frankrijk evenaarden, laat staan overtroffen.

Maar nog merkwaardiger is misschien wat hij dan van de sociale toestand zegt die uit die overwinning zal ontstaan. Hij vindt het zelf moeilijk die te voorspellen, maar waagt het er dan toch op. Het militarisme, zegt hij, zal dan eindelijk verdwijnen. Er zal een krachtig politie-leger blijven bestaan, doch slechts één en van niet meer dan een paar honderdduizend man; hetgeen weinig is op een volk van 3 à 4 milliard. De eenheid der centrale regering zal eenheid van wetgeving

meebrengen en het zal mogelijk worden de arbeid systematisch te organiseren. De tijd voor het socialisme zal gekomen zijn, maar van een socialisme dat ongetwijfeld geheel verschillend zal zijn van wat wij ons nu daarbij voorstellen. Het selectionisme (hij bedoelt daarmee wat sinds 1905 eugenetica is gaan heten) zal zonder voorbehoud kunnen worden toegepast en het gemiddelde peil van generatie op generatie toenemen. Het is mogelijk dat er zeer grote vrijheid heerst, waarschijnlijker echter, vooral als Rusland het wint, dat het integendeel op een ambtenarenstaat uitloopt. Op die afstand — zegt hij zelf — zijn alle veronderstellingen mogelijk. De vooruitgang van de wetenschap zal de levensvoorwaarden zozeer gewijzigd hebben, dat het voortbouwen op de tegenwoordige gegevens slechts betekenen kan, zich met zekerheid blootstellen aan het doen van niet te realiseren voorspellingen. Een maatschappij — zo eindigt hij —w aarbij de steenkool niet meer de basis der bedrijvigheid en het christendom niet langer het morele fundament zal zijn, wat kunnen we ons daar eigenlijk nog bij denken?

„Men rilt" — had hij even te voren gezegd, blz. 500 — „als men denkt aan de hekatomben slachtoffers die de toekomst in petto heeft." Wij rillen ook, reëler en vaker dan deze curieuze voorspeller, want wij die slechts 50 jaar verder zijn, behoeven onze droom niet eens meer naar een verre toekomst te verplaatsen, maar kunnen volstaan — met de krant te lezen. We zouden alleen dan gerust kunnen zijn, als we zeker waren dat Lapouge zich vergist had.

Grondrechten alleen voor gelovigen; de grondwet van Prof. Romme.

Zij die opgeschrikt werden en verbaasd zijn over het zogenaamde „mandement", zouden goed doen Prof. Romme's „Bijdrage tot herstel en vernieuwing" van 1945 te lezen. Zij die niet verbaasd en bezorgd zijn eigenlijk ook, dan kunnen zij het worden.

Het is een nieuwe grondwet, die daarin wordt aangeboden. Men kan er vrij goed uit leren wat Rom(m)e in Nederland wil. De Staten-Generaal wordt er een corporatieve bastaard in, voor de helft namelijk gekozen uit de „standen". De „geestelijke grondslagen van het Rijk" zoals de ontwerper ze tot grondwet wil maken, vertonen nog duidelijker fascistisch patroon. Zie eerst artikel 2: *„Het Koninkrijk der Nederlanden erkent God als zijn eerste Oorzaak en laatste Doel en belijdt zijn volkomen afhankelijkheid van zijn Schepper. De bevordering van de eere Gods is voorwerp van de aanhoudende zorg der Overheden."* Lees nu artikel 11: *„Iedere burger van het Koninkrijk der Nederlanden, die aanvaardt, dat het Koninkrijk terecht het in de*

artikelen twee tot en met zes van dit hoofdstuk vervatte erkent, is tot elke landsbediening benoembaar." En de inachtneming van die artikelen 2 tot en met 6 is bij alle andere grondrechten telkens weer de basis. Waaruit blijkt, dat in het ro(o)mse stelsel de „ongelovigen" niet tot ambten benoembaar zijn en geen grondrechten hebben.

Welnu, die weet hoe de politiek van Rome werkt, die met Rome's planning en uithoudingsvermogen een beetje bekend is, die weet in welke richting, voor dit kleine gebied dat Nederland is, het mandement een schrede is!

En de goede en jarige Tilanus mag zeggen dat *hij en de zijnen* gelukkig gelovig zijn, zodat zij het best met Rom(m)e kunnen vinden, omdat zij in dit plan grondrechten hebben. Maar de protestanten van b.v. Spanje en Columbia kunnen de jarige en vriendelijke Calvinisten van 1954 voorspellen hoe het in 1974 zijn zal, als Rome een bevolkingsmeerderheid heeft. Dan zullen ook de Schoutens en Tilanussen „ongelovigen" zijn, ketters, *zonder grondrechten.*

Het mandement en de Ro(o)mse grondwet

Wij noemden hierboven de grondwet van prof. mr C. P. M. Romme van 1945 al. Wij hebben ons kort bestekje opzettelijk in tweeën geknipt, om er nog eens op terug te komen. Vrij Nederland, Het Parool en Het Vrije Volk schijnen er geen behoefte aan te hebben de mandement-politiek te zien in verband met het streven West-Europa roomsfascistisch te maken, omdat dat de herbewapening van het roomse nieuw-fascistische West-Duitsland in een onaangenaam schel licht zou plaatsen. Als het dan niet lukken mag de Drezen en de Burgers, de Schoutens en de Tilanussen heilige vreze in te boezemen tegen het sprongbereide nieuwe fascisme, dan moeten wij onze luttele lezers nog maar eens amuseren met wat prof. mr C. H. F. Polak zei in zijn prae-advies voor de Ned. Juristenvereniging in 1953 over een ander artikel van deze grondwet.

„Deze bepaling lijkt sprekend op voorschriften uit grondwetten en wetten die zijn uitgevaardigd hetzij door nationaal-socialisten, hetzij door communisten. Niet daaraan echter is zij ontleend, maar aan de „Bijdrage tot Herstel en Vernieuwing" van prof. Romme. De door de Heer Romme aan dit voorschrift verbonden sancties zouden elke moderne dictator plezier doen." (Handelingen NJV, blz. 217.)

EX LIBRIS

HANS JOACHIM SCHOEPS, *Vorläufer Spenglers. Studien zum Geschichtspessimismus im 19. Jahrhundert,* Leiden, E. J. Brill, 1953, 98 blz.

Schoeps, professor voor godsdienst- en geestesgeschiedenis aan de Universiteit van Erlangen, heeft met deze korte, maar volle studie een nuttig werk verricht. Het is n.l. zo langzamerhand wel bekend, maar toch nog lang geen gemeengoed geworden, dat de vorige eeuw enerzijds weliswaar terecht het etiket van optimisme draagt, maar dat zulks anderzijds volstrekt niet betekent, dat er niet menige 'contrapuntische' figuur te vinden is, die pessimistische tonen heeft laten horen. Over die onbekende 19e eeuw nu handelt dit boekje. Ten dele althans. De schr. heeft zich n.l. in twee opzichten beperkt. Ten eerste gaat zijn werk vrijwel uitsluitend over Duitsers en ten tweede alleen over pessimistische geschiedtheorieën. In afwachting van een geschiedenis van het 19e eeuwse pessimisme in zijn geheel, dienen we ons echter te verheugen over elke bijdrage tot verheldering van dit problemencomplex, zelfs dan nog, wanneer men het inzicht van de schrijver niet deelt, die zich o.i. wel wat al te grif op het standpunt stelt, dat het vervolg der geschiedenis deze pessimisten volledig in het gelijk heeft gesteld. Als zovelen onderscheidt hij te weinig of liever in het geheel niet, tussen de onmiskenbare relatieve ondergang van Europa en in Europa in het bizonder nog van de bourgeoisie en — de rest van de wereld.

Doch ook hij die aan zijn historische lectuur minder hoge eisen stelt dan zijn inzicht in de historische problematiek te verdiepen, ook hij die genoegen neemt met de kennismaking met enkele interessante mensen, die nu toevallig al dood zijn, vindt hier zijn bekomst. De beide mensen immers waarover deze studie in hoofdzaak gaat: Karl Friedrich Vollgraf (1792—1863) en Peter Ernst von Lasaulx (1815—1861) verdienden zonder twijfel aan de vergetelheid te worden ontrukt, waarin zij, omdat hun eigen tijd geen begrip voor hen had, waren verzonken. Was Von Lasaulx niet een dergenen — tussen Tocqueville en Seeley, Bruno Bauer en Donoso Cortés — wier aandacht reeds geboeid werd door een worsteling tussen Rusland en Amerika die zij verwachtten? Een bibliografie van beider geschriften en een aanhangsel over realistische geschiedprofetieën omstreeks 1850 vult het laatste vel.

Wie zich voor deze voorgeschiedenis van het huidig cultuurpessimisme interesseert kunnen we naast Schoeps de lectuur aanbevelen van een artikel van prof. Locher uit Leiden, dat dezelfde materie beknopter, maar tegelijk in ruimer verband behandelt. Het heet 'Een schakel in de ontwikkeling van de cyclische geschiedopvatting' en is te vinden in de prof. Bijvanck op zijn 70ste verjaardag aangeboden bundel 'Varia Historica', blz. 197-214. Over dit laatste artikel daarom hier nog één opmerking. Het is juist, Toynbee's geschiedopvatting bij de cyclische in te delen (blz. 198 en 214); het is echter onjuist, hem een plaats onder de pessimisten te geven. Er mogen passages in zijn hoofdwerk zijn die daar aanleiding toe geven, zijn latere werkzaamheid, waarin hij steeds meer voor de eenheid der wereld opkomt en uitzicht op een komende wereldbeschaving biedt, bewijst het tegendeel.

J. R.

W. J. VAN HOBOKEN, *De historische achtergrond van Amsterdams grondwettige erkenning als hoofdstad, Amsterdam,* 1954.

De chartermeester aan het gemeente-archief te Amsterdam heeft er goed aan gedaan zijn in April j.l. in het maandblad Amstelodamum verschenen artikel door een overdruk daarvan een wat ruimere bekendheid te geven. Iedere Amsterdammer, die zich voor zijn stad en iedere Nederlander, die zich voor *de* stad van zijn land interesseert, zal met belangstelling vernemen welk standpunt deze schr. in de discussie Beel—Gerretson ten opzichte van de kwestie Amsterdam-hoofdstad inneemt. We zullen dat hier niet samenvatten.

Liever althans wijzen we op het slot van het artikel, waarin de schr. aangeeft hoe naar zijn mening alle misverstand dienaangaande kan worden opgeheven door alsnog Amsterdam in de grondwet de plaats te geven, die het krachtens de historie toekomt. Deze bepaling immers, zo betoogt hij o.i. terecht, die er in 1814 in gekomen is, is er in 1815 alleen op verzoek der Belgen uit geschrapt. De herzieningscommissie na de scheiding, die van 1832, had haar hersteld, maar dit ontwerp heeft, om andere redenen, nimmer het Staatsblad bereikt. De grondwetsherziening van 1840 heeft toen verzuimd haar te herstellen, doch wat die van 1840 verzuimd heeft, kan die van 1954 weer goed maken. Zij heeft zich trouwens, naar de schr. meedeelt, reeds ten gunste van deze oplossing uitgesproken. Moge zij voet bij stuk houden.

J. R.

PROF. DR EDGAR DE BRUYNE, *Geschiedenis van de Aesthetica. De Griekse Oudheid.* Philosophische Bibliotheek, Uitg. Standaard-Boekhandel, Antwerpen-Amsterdam, 1952, 279 pag.

Het eerste deel van Prof. de Bruyne's geschiedenis der westerse aesthetica bevat de beschouwingen over kunst van de vroegste Griekse bronnen tot het Hellenisme, m.n. Philo van Alexandrië. Als een van de eerste, Nederlandse, boeken die over deze materie zijn geschreven is het werk in de eerste plaats erop gericht de gegevens zo volledig mogelijk, in zo systematische mogelijke samenhang, tot hun recht te laten komen. Men vindt er samenvattingen van de Voorsocratische kunstbeschouwing, de platonisch-critische kunstleer, de aristotelisch-positieve kunstleer, de leer van Plinius-Xenocrates (een oorspronkelijke synthese van de schrijver) en de Stoïcijnse aesthetica. De beschouwingen geven een sterk gedocumenteerd inzicht in het Grieks-aesthetisch denken en wanneer men in aanmerking neemt dat de geschiedenis der aesthetica een stiefkind der wetenschap genoemd mag worden dan zal men deze kundige uiteenzettingen met vreugde als een „basic" bronnenboek begroeten. Vooral de meer gespecialiseerde lezer kan er baat bij vinden. De geïnteresseerde leek zal het bezwaar voelen dat het werk nog te dicht staat bij een exposítie van een veelheid van materiaal, dat m.a.w. de samentrekkende, meer op cultuurfilosofische conclusie en oriëntatie afgaande bepaling nog moest achterwege blijven. De schrijver stelt zich expliciet op het standpunt elke subjectieve interpretatie te vermijden en een „zuiver geschiedkundige behandeling" te willen nastreven. Of niet ook een scherpere cultuurcritische gerichtheid tot het „zuiver geschiedkundig" handwerk behoort moge in dit geval in het midden gelaten worden. E. J. Willems

DR SILVIO G. FANTI, *Ik ben bang dokter*. . . . Ingel. en vert. door R. H. Houwink, psych. drs. Het Wereldvenster. Baarn. 1954.

Een psychoanalyticus heeft het relaas opgeschreven van een patiënt, die in de verwarrende en hem vooral beangstigende problematiek van deze tijd geen uitkomst meer ziet en door angst en onrust gedreven, de dokter deelgenoot maakt van wat hem benauwt. De patiënt is een zeer veelzijdig ontwikkeld man die als diplomaat veel in de wereld heeft kunnen rondkijken en er nu aan vertwijfelt. En zijn sexuele vragen die hem dwars zitten, maar ook de politieke vraagstukken en vooral de wijze waarop ze behandeld worden, vervullen hem met angst en weerzin. De sociale problemen ziet hij niet opgelost in de voor hem noodzakelijke richting, de machten van domheid en baatzucht ziet hij als verschrikkingen. Hij komt er niet uit en eindigt met zelfmoord. De geneesheer, onder de indruk van de bekentenissen en ideeën van zijn patiënt, heeft deze te boek gesteld, omdat hij ze van belang vond ondanks de kennelijke persoonlijke getroubleerdheid van de man.

Een Nederlands psychiater heeft de waarde van dit boek gering geacht, omdat volgens hem de dokter die het heeft uitgegeven, ten onrechte onder de indruk van zijn patiënt was gekomen en dit ziektegeval een belang heeft toegekend die het niet bezit. Juist zijn ziekte liet hem de dingen in overdreven afmetingen zien. Ook al mag dit zo zijn, het boek bevat stellig een ander aspect dan een psychisch ziektebeeld. De conficenties en betogen van de patiënt hebben reëele toestanden tot onderwerp, hij verkondigt geen waandenkbeelden, maar behoudt in zijn hartstochtelijke aanklachten en redeneringen een grote mate van intellectuele zelfcontrôle en dat maakt zijn uitspraken tot reflecties over zijn eigen tijd, die allerminst van zin ontbloot zijn. Het is overigens meer voorgekomen, dat een verhoogde gespannenheid tot scherpere waarneming leidde. Men kan trouwens zelf zijn eigen ervaringen met de zijne confronteren, want het zijn over het algemeen vraagstukken van algemene aard waarover hij spreekt, geen ontoegankelijke gebieden. Met aftrek van de overspanning waarvan zij ongetwijfeld getuigen blijven de uitspraken toch de weerspiegeling van reëele verwarringen en tendenzen van deze tijd en dat is het wat dr Fanti, zelf toch ook geen kind, tot deze uitgave bewogen heeft.

O. N.

BEDLAM, LEOPOLD, Another man's castle (vers) 549
BETZEMA, JOH., De tentoonstelling te Ketin 338
BLOEM, REIN, Romance voor Pierrots (vers) 352
BLOK, D. P., Een geschiedenis van het Europese communisme 543
BOL, JOHAN VAN DER, Verzen 54, 218
BLIJSTRA, R., De moderne Nederlandse bouwkunst 517
BOOM, A. VAN DER, Pieter Jelles en zijn monument 89
BRONGERSMA, E., zie: NOORDENBOS, O. en E. BRONGERSMA
BROUWER, MARTEN, Kabaal om de Kabaka 78
BRUGGEN, KEES VAN, Verzen 65
BRULEZ, RAYMOND, De titan 295
BRULIN, TONE, De beer op witte sokken 478
CASPEL, PAUL VAN, Verzen 144
—— Poesis Reagens 690
CHARLES, J. B., Verzen 257
—— Het woord onder de griffel 577, 668
CROISET, M,. Verzen 193
DAVIDS, SEM, Morele leuzen en realpolitiek 147
DELFSHAVEN, BERNARD VAN, Naar binnen, naar buiten (vers) . 134
DONKER, ANTHONIE, Het uur U 535
DONKERSLOOT, N. A., Europese geest en E.D.G. 20
—— zie: Legerpropaganda en bezinning
DOTAN, GILA, Jeremia 31
—— Van Marokko naar Israël 353
EEKMAN, T., De nieuwe ontwikkeling in Joegoslavië 44
GUNAVAN, BASUKI, Verzen 16
—— Winarta 393, 452, 552, 599
HOBOKEN, W. J., Een muiterij in verzuimd Braziel 377
HOLTROP, HENK, Verzen 291
JONG, L. DE, „De Duitse vijfde colonne in de Tweede Wereldoorlog" 55
JONG—KEESING, E. DE, Oude Chinese Verzen 657
KEULS, H. W. J. M., Verzen 641
KOCH, D. M. G., Woudsend 129
KOUWENAAR, GERRIT, Verzen 474
LAAN, D. J. VAN DER, Skelet van Bordewijk 275
LANDHEER, JO, Octoberdag (vers) 449
LEGERPROPAGANDA EN BEZINNING 309

Loos, Willem van der, Man vermist. Boerenknecht . . . 534
Mannoury, G., Geestverwantschap 627
Marja, A., Verzen 450
Meulen, Sietse van der, Verzen 325
Meyers, H., Problemen van de wijsbegeerte des rechts in de U.S.S.R. 434
Meyling, Christine, Meerenberg (vers) 294
Noordenbos, O. en E. Brongersma, Roomse dwang en Katholieke vrijheid 343
Pedroli, Jan, Licht 23, 103, 173
Perdeck, Albert, En daarna kwam de dictatuur 67, 167, 230, 467
Poort, Coert, Verzen 1
Pos, H. J., Sartre in protestantse belichting 200
Prins, Sonja, Driehoek van water (vers) 376
—— Weegschaal de aarde (vers) 587
Redactie, Kort Bestek 59, 120, 187, 251, 311, 442, 506, 569, 634, 695
—— Lang bestek 563
Resink, G. J., Verzen 614
Resolutie inzake veiligheid en vrede 185
Roest Crollius—van Doorn, Louk E., Verzen 271
Romein, Jan, Het verhoor van Henry 117
—— De marge der mensenrechten 595
Romein—Verschoor, Annie, Reacties op het boek van Charles 221
—— Figuur en betekenis van Henriëtte Roland Holst—van der Schalk 616, 681
Rost, Nico, Bericht over het sterven en de nalatenschap van Ghislaine Clémentine Dieudonné 246
Schotman, Johan W., In memoriam Dr J. F. Otten (vers) . . 550
Sluimers, B., De Aziatische conferentie te Genève 326
Snethlage, J. L., De raadselachtige F. D. Roosevelt 360
Snick, Herman van, Niets (vers) 30
Soendoro Tirtosiwojo, In Memoriam Hadji Agus Salim . . 664
Spigt, P., Naschrift (bij: Antwoord aan de heer P. Spigt) . . 181
—— Multatuli, minister in spe 416
Steen, Peter van, Verzen 41
Stutvoet, Cor, Verzen 95
Suys, J., Doel en middelen 260
Swaan, Lorenz de, Verzen 101

TENHAEFF, W. H. C., Antwoord aan de Heer Spigt 181
TERPSTRA, CHRISTIAAN, Verzen 513
TORFS, L, A, J,, Het bloed der vaderen 99
VIRULY, A., Ik geloof dat. 662
VRIES, THEUN DE, Rotterdam 1896. De eerste Mei (fragment) 155
VRIAMONT, JORIS, Aforismen 541
WAL, THEO VAN DER, De mond op de wang 412
WEG MET DIE BOM! 301
WERTHEIM, W. F., De ontdekking van Azië 5
—— Het eerste en het derde Rome 645
WOLFF, SAM DE, Critiek en anti-critiek 493

BESPROKEN BOEKEN

BEAUFORT, HENRIETTE DE, Cornelis van Vollenhoven 1874—1933 446
BELLON, K. L., Wijsbegeerte der geschiedenis 355
BEMMELEN, J. M. VAN, Universiteit en strafrecht 318
BEVERSLUIS, K. H., Een halve eeuw strijd en opbouw 62
BONGER, H., De motivering van de godsdienstvrijheid bij D. V. Coornhert 575
BORKENAU, F., Der europäische Kommunismus, seine Geschichte von 1917 bis zur Gegenwart 543
BRUYNE, PROF. DR E., Geschiedenis van de Aesthetica. De Griekse Oudheid 699
FANTI, S., Ik ben bang, dokter. 700
HAVEMAN, DR J., De ongeschoolde arbeider 123
HEUGTEN S.J., J. VAN, De menselijke geest 575
HOBOKEN, W. I. VAN, De historische achtergrond van Amsterdams grondwettige erkenning als hoofdstad . . . 699
HOEVE, QUINCY, A world history of our own time II 639
JACOBSEN, R., Kaleidoscoop 509
KAEGI, WERNER, Chronica Mundi 640
KLINEBERG, OTTO, Race and Psychology 126
LEVI—STRAUS, CLAUDE, Race and History 126
LITTLE, KENNETH L., Race and Society 126
LUKACS, GEORG, Die Zerstörung der Vernunft 639
MAK, J. G., De geboorte der moderne beschaving 448
MANNOURY, G., Polairpsychologische Begripssynthese . . . 124
MARTIN, JAMES STUART, „Alle honorable men" 319

NATIONALISM AND THE WEST 254
NOORDENBOS, O., Plan en gericht. Augustinus 320
OLDEWELT, H., Geen onverdraagzaamheid maar ook geen Verdraagzaamheid 445
RACE CONCEPT, THE 126
SCHILDT, GORAN, In Odysseus' kielzog 255
SCHOEPS, HANS JOACHIM, Vorläufer Spenglers 698
SCHUUR, KOOS, En de kookaburra lacht 63
VRIES, THEUN DE, Pan onder de mensen 508
WAGLEY, CHARLES, Race and class in rural Brazil 127
WARBURG, J. P., Germany, key to peace 510
WOLFF, HANS M., Goethe in der Periode der Wahlverwantschaften 508
ZINKIN, MAURICE, Asia and the West 316
ZIJDERVELD, DR A., Keur uit zijn werk 62

...KELE TITELS UIT HET FONDS VAN DE WERELDBIBLIOTHEEK.

...th Benedict: Mozaiek der Cultuurvormen.
Vert. M. Wiessing. 320 blz.

...rof. Dr P. M. S. Blackett: Atoomenergie en haar gevolgen.
Vert. M. Wiessing. 292 blz.

Mr L. P. v. d. Does: Sociale Zekerheid. 236 blz.

Prof. Dr P. Geyl: Geschiedenis van de Nederlandse Stam.
Verschenen: Deel I 556 blz. en II 462 blz. Talrijke illustraties.

Prof. Dr J. M. Romein: Machten van deze Tijd. Herz. uitg. 703 blz.
Met kaarten.

Prof. Dr H. See: Het Ontstaan en de Ontwikkeling van het Moderne Kapitalisme. Vert. C. A. de Roo. 2e druk, 183 blz.

Prof. Dr W. F. Wertheim: De mensheid op avontuur. 144 blz.

Verkrijgbaar in de boekhandel
Vraagt catalogus van de Wereldbibliotheek
Amsterdam - Antwerpen

BANDEN JAARGANG 1954

Evenals voorgaande jaren wordt ook thans weer een losse band met bestempeling verkrijgbaar gesteld voor hen, die de losse afleveringen van dit tijdschrift tot een gebonden boek willen verenigen. De prijs van deze stevige linnen banden bedraagt f 1,60 (België fr 27,50). Bestellingen dienen vóór 31 Januari 1955 schriftelijk opgegeven te worden aan Uw boekhandelaar of één der beide administratie-adressen van de Wereldbibliotheek N.V.

Nog deze maand verschijnt :

Prof. S. GIEDION

Ruimte, Tijd en Bouwkunst

De vormen der moderne woning-, wegen- en stedebouw in hun verband met de andere kunsten.

Vertaling TIL BRUGMAN
Inleiding Prof. C. VAN EESTEREN

Formaat 24 x 16 cm., 516 blz.
321 Illustraties in de tekst

Een boek dat de wereld veroverde

In iedere boekhandel

WERELDBIBLIOTHEEK

HET BESTE
MAANDBLAD
in Nederland
op *kunstgebied* is de

KRONIEK VAN KUNST EN KULTUUR

Abonnement fl 16.- per jaar, voor studerenden fl 11.— per jaar

Vraagt een gratis proefnummer bij Uw boekhandelaar of bij

UITGEVERIJ CONTACT
Amsterdam — Antwerpen

Pas van de pers:

EUCLIDES DA CUNHA

De Binnenlanden

Een ongemeen meeslepend verhaal uit Brazilië.

Uit het Portugees vertaald door Dr M. DE JONG.

Form. 23,5 x 15,5 cm.
296 blz.

In iedere Boekhandel

WERELDBIBLIOTHEEK